

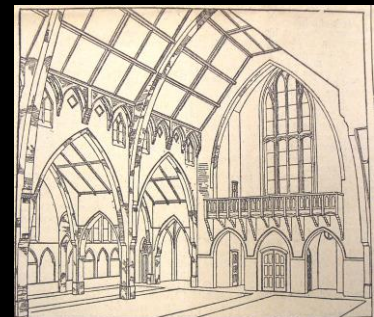

KRING
VRIENDEN VAN 'S-HERTOGENBOSCH

Antoniuskerk 's-Hertogenbosch

*Centrum van geloofsleven op de Muntel
Ten heil en zegen van zijn vele gelovigen*

Toine Janssen

Inleiding

De Antoniuskerk bestaat niet meer.

In 1983, nu ruim vijftig jaar geleden, verdween dit markante gebouw uit het stadsbeeld en verloor de wijk de Muntel een stukje van haar –oorspronkelijke– identiteit.

Deze kerk was niet een gebouw dat toevallig in deze wijk gezet was, maar het stond voor een stuk gezamenlijk beleefde geschiedenis van de wijk. Met de er om heen liggende scholen, klooster en parochiehuis vormde het de spil van de wijk.

Voor de katholieke geloofsgemeenschap – samen zo'n 75 procent van de wijkbewoners – was het een plaats van verbondenheid. Ze beleefden er hun geloof, vierden er de hoogtepunten van het leven en droegen de 'roomse' emancipatiegedachte met hart en ziel uit.

Voor de opgroeiende jeugd van de Antoniusparochie, evenals de katholieke jeugd elders, was het leven doortrokken van een besef tot die katholieke gemeenschap te behoren. Een katholieke jongen of meisje was gedoopt in de parochiekerk, doorliep de kleuterschool bij de zusters, ging vervolgens naar de parochieschool waar veel aandacht aan het kerkelijk leven werd besteed, deed er in de eerste klas mee aan de voorbereiding op de Heilige Communie, ging daarna dagelijks naar de kerk en vierde feest in het Parochiehuis met zang of toneel. Jongens werden bovendien 'uitverkoren' om misdienaars te worden of bij het jongenskoor te gaan.

De parochie van de H. Antonius heeft maar een kleine vijftig jaar bestaan.

In de twintiger en dertiger jaren kende zij een stormachtige groei. Ze beleefde na de oorlog een periode van bloei en kreeg tussen 1960 en 1970, in de laatste tien jaar van haar bestaan, te maken met een sterke afname van aantal parochianen door vergrijzing en verhuizing. Maar meer nog door een geloofscrisis die de hele katholieke gemeenschap van Nederland in de zestiger jaren meemaakte.

De Muntelparochie doorliep al deze facetten intens en dat maakt haar geschiedenis boeiend.

Mijn eigen herinneringen met de parochie van de H. Antonius zijn summier. Ik ben opgegroeid in een ander stadsdeel, maar ik heb de sfeer van een katholieke opvoeding die grotendeels bepaald werd door school en parochie wel ervaren.

Ik herinner me de Antoniuskerk van binnen als een grote open ruimte. Veel licht drong in de kerk door de licht groene en roze getinte ruiten. Het lichte metsel- en stucwerk van het interieur, de lichte dakplaten en de vrij smalle pijlers gaven de kerkruimte iets iels. Het door ambachtslieden ontworpen interieur van witte beelden, altaren en communiebank, versterkte deze indruk.

Aan de buitenzijde viel vooral de massa van het hoge en oranjegekleurde dak op, geflankeerd door twee wat gedrukte gemetselde torentjes en bekroond door een hoge gemetselde klokkenstoel op de achterzijde van de kerk. Als dit kerkgebouw vergeleken wordt met de andere kerken uit de 20-er jaren van de vorige eeuw van architect Wolter te Riele, behoorde de Antoniuskerk niet tot de absolute meesterwerken. Het was geen gebouw dat triomfantelijk het roomse zelfbewustzijn aan de wereld toonde, maar wel praktisch en van binnen met een verrassende ruimtewerking.

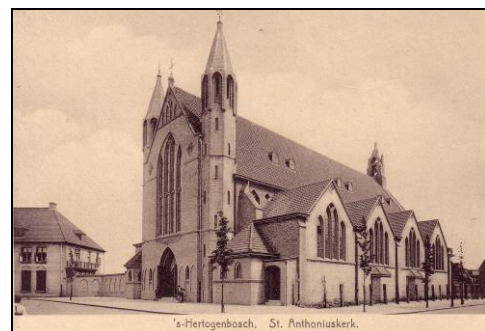
In al zijn eenvoud gaf het gebouw de wijk bij binnenkomst uit de stad een eigen gezicht, waar ook het centrale plein waar de kerk aan gelegen was, zijn identiteit aan ontleende.

Sinds de sloop van de kerk mist het Kapelaan Koopmansplein sfeer en een stukje verleden, dat voortleeft in de herinnering van mensen die erover kunnen vertellen en waarvan we afbeeldingen bewaard hebben.

Een terugblik in de geschiedenis van de Muntel aan de hand van het katholieke verleden van deze wijk, moge er ons daarom op attenderen zorgvuldig om te gaan met deze relictten, waar een wereld achter schuil gaat en waarvan de banden met het verleden door sloop voorgoed verloren zijn gegaan.

Toine Janssen

december 2007/ maart 2009

De Parochiekerk van de Heilige Antonius van Padua op de Muntel te 's-Hertogenbosch

De wijk de Muntel

In 1912 worden de eerste plannen gemaakt voor de nieuwe wijk de Muntel, een gebied bestaande uit graslanden, gelegen ten noordoosten van de vestingstad, aan de overkant van de rivier de Aa.

De naam 'Muntel' verwijst naar de gelijknamige polder en de Munteldijk die ter plekke door het gebied liep.

De Dienst Gemeentewerken krijgt de opdracht een uitbreidingsplan voor de stad op te stellen dat aanvankelijk groter is dan de uiteindelijk gerealiseerde wijk de Muntel. In het plan van directeur J. Kersemaekers en gemeentelijk opzichter J. Meijnsing van Gemeentewerken uit 1915 worden de rivier de Aa en de stadsmuren behouden en in het plan geïntegreerd. Centraal in de wijk zal een nieuwe markt komen waarbij de belangrijkste verkeerswegen niet over, maar langs het plein geleid zouden worden. Ook is de bouw van openbare gebouwen voorzien zoals scholen en een kerk. Om deze gebouwen

beter tot hun recht te laten zijn er gedeeltelijk beplante pleinen in het plan voorzien om zo de architectonische betekenis ervan voor het stadsbeeld te profileren. Voor het eerst wordt in Den Bosch een stadswijk ontworpen, waarbij niet alleen de straten en pleinen in een plan zijn vastgelegd, maar waar ook openbare gebouwen – kerk, scholen – in de planning worden meegenomen. De Gemeente stelt zich minder terughoudend op dan bij de planontwikkeling van de wijk het Zand. Bij de aanleg, omstreeks 1890, van deze eerste wijk gelegen buiten de stadswallen, werd het stratenplan vooruit vast-

gelegd en de grondprijs bepaald, maar bij verdere ontwikkeling en de invulling van de wijk, stelde de gemeentelijke overheid zich terughoudend op en liet men de bouw van woningen, fabrieken en andere gebouwen over aan het particulier initiatief. Zo kocht het Bisdom De Bosch grond aan het Emmaplein voor de bouw van de Sint Leonarduskerk, maar deze was daar niet gepland. Hetzelfde gold voor de bouw van het Capucijnenklooster langs de Dommel. De Gemeente was er in eerste instantie niet blij mee, en had liever villa's gezien op de plek waar het klooster verrees, maar er lag geen bestemmingsplan dat de bouw ervan kon tegenhouden.

In 1916 komen de plannen voor de bouw van de nieuwe wijk in een stroomversnelling door het aantreden van een nieuwe directeur Gemeentewerken: J.H.E. Rückert. Deze stelt voor om de nieuwe kerk meer centraal in de nieuwe wijk te bouwen. Ook zijn opvolger Perey wil in zijn plannen rond het centrale plein van de wijk de belangrijkste gebouwen groeperen: een R.K. kerk, de Koninklijke School voor Techniek en Ambacht en een nieuw lyceum.

Op 13 maart 1919 start men met het opspuiten van de nodige gronden. Twee miljoen kubieke meter zand wordt gewonnen uit de plas die later de naam IJzeren Vrouw zal krijgen naar de op kolen gestookte zandzuiger die het karwei klaarde. Het stratenplan van Perey wordt door de Gemeenteraad aanvaard op 10 november van dat jaar.

Voor het eerst in Nederland wordt in de Muntel een rioleringsstelsel geïnstalleerd waarvan de toepassing in Engeland en Amerika al was uitgetest. Op de Muntel kwamen dus geen beerputten.

Op 23 juli 1920 wordt een begin gemaakt met de bouw van de eerste 27 woningen, eind van dat jaar gevolgd door de start van nog eens 66 huizen. In 1922 bereikt de bouw van nieuwe woningen een hoogtepunt met de aanbesteding van 828 woningen.

Vanaf het kardinaal van Rossumplein gezien, was de Antoniuskerk het visitekaartje van de Muntel. De kerk was gelegen aan het eindpunt van de Jan de la Barlaan, een van de centrale assen die de wijk doorsnijdt.

foto: auteur 1980

Door de kosten van ophoging van de nieuwe wijk de Muntel zijn de stichtingskosten van de nieuw te bouwen woningen behoorlijk opgelopen. Hoewel in eerste instantie de wijk bedoeld is voor de huisvesting van armere arbeidersgezinnen, zijn het nu diverse woningbouwverenigingen die voor hun achterban woningcomplexen laten bouwen op de Muntel. Aan de oostkant van Muntel worden in opdracht van de gemeente twee nieuwe wijken gebouwd – de Graafse wijk / Hinthamerpoort en Eikendockplein/ Bossche Pad. De huizen in deze wijken zijn aan het eind van de 1^e Wereldoorlog gebouwd door werkloze sigarenmakers van goedkopere betonsteen. Zo ontstaan twee wijken met betaalbare woningen voor de veelal ongeschoolde of laag opgeleide arbeidersklasse. Aanvankelijk behoren beide wijken aan de parochie Sint-Jacob. Na het gereedkomen van de Antoniuskerk in 1924 tot aan de ingebruikname van de kerk van H. Antonius en Barabara aan de Graafseweg in 1928, maakt de wijk Hinthamerpoort deel uit van de parochie van H. Antonius op de Muntel.

Op de Muntel zijn het tussen 1920 en 1925 vooral de Woningbouwverenigingen die actief zijn met de bouw van 'volkswoningen' op bouwgebied. In de geest van de verzuiling bouwen liefst negen van hen woningcomplexen voor hun eigen leden in de wijk.. De Woningbouwverenigingen zijn tussen 1918 en 1920 opgericht toen duidelijk werd dat er op de Muntel grond beschikbaar zou komen voor de bouw van volkswoningen.

De Katholieke Woningbouwverenigingen die er bouwen zijn : Mgr. Prinsen; Eigen Bezit en St. Joseph.

Daarnaast zijn er enkele Bouwverenigingen actief die bouwen voor hun personeel: Ons Belang Den Bosch (PTT) en Ons Belang Amersfoort (Onderofficieren) . Ten slotte zijn in de wijk de Protestants Christelijke Bouwvereniging Patrimonium, 'de Socialistische' Beter Wonen en de ' Neutrale' Broederhulp actief op woningbouwgebied.

Na 1925 wordt de geldkraan voor subsidies aan de woningbouwverenigingen dicht gedraaid. De woningbouw wordt weer overgelaten aan het particulier initiatief. Voor de Muntel betekent deze beleidswijziging dat het nog tien jaar duurt (tot 1936) , voordat alle grond in de wijk is volgebouwd.

Door de hogere huurprijzen voor de woningen op de Muntel, trekken vooral de beter gesitueerde arbeidersgezinnen en mensen van buiten de stad naar deze wijk.

Hoewel heterogeen van afkomst en samenstelling, is de maatschappelijke status van de nieuwe bewoners van de wijk de Muntel vrij homogeen te noemen. In tegenstelling tot de wijk het Zand wonen er op de Muntel nauwelijks mensen afkomstig uit de hoogste maatschappelijke klassen, terwijl de (kans)armere bevolking in de binnenstad blijft wonen. Deze kan nu wel verhuizen naar de woningen die de pioniers van de Muntel in de binnenstad achterlaten. Het opruimen van krotwoningen in de oude binnenstad houdt in deze jaren gelijke tred met het aantal gereed gekomen woningen in de nieuwbouwwijken. 'In het jaar 1924 toen de Antoniuskerk op de Muntel werd ingewijd, zijn er weder 245 arbeiderswoningen gebouwd en 225 woningen onbewoonbaar verklaard'.

Bronnen: Th. Hoogbergen (red.) De Muntel, land van belofte en W. van Bergen: Bossche Stadsuitbreidingen. A. Vos (red.) 's-Hertogenbosch, de geschiedenis van een Brabantse Stad. PNHC 4-7-1935. W. van Bergen e.a. Bossche Stadsuitbreidingen :E. Smits en J. Willems: ' de Muntel: Historisch Stedebouwkundig Onderzoek

De katholieke gemeenschap in de jaren twintig.

Antoniuskerk Gheert van Woustraat 1983

Foto: auteur

In de jaren twintig kenmerkt de katholieke emancipatie zich door een sterk zelfbewustzijn. Katholieken zijn ervan overtuigd dat zij een bijdrage moeten leveren aan Kerk en Maatschappij en dat doen zij door zich uitdrukkelijk te manifesteren. De vitaliteit van de kerk is op de eerste plaats herkenbaar in de Parochie. Het kerkgebouw vormt de spil, een markant gebouw midden in de wijk als demonstratie van het toegenomen zelfbewustzijn van de katholieken. Daar omheen bouwt men dan scholen, kloosters en een parochiehuis. Zo ontstaat op de Muntel een rooms bolwerk dat het hart vormt van de wijk . Op gebied van onderwijs en zorg, ziekenhuizen, volksgezondheid en wijkverpleging, nemen de katholieken het initiatief. Zeker in de wijk de Muntel moet hierbij de zorg voor goede huisvesting genoemd worden. Zoals gemeld zijn Katholieke woningbouwverenigingen volop actief in de nieuwe wijk. De Parochie – in de persoon van jonge kapelaans– neemt initiatieven op terrein van de jeugdorganisaties en daarmee samenhangende terreinen van sport en vrije tijd. Het stichten van een nieuwe parochie is geen sinecure. Wil in de nieuwe parochie de pastoor eenheid smeden onder zijn parochianen en grip krijgen op het geloofsleven en de morele en zedelijke opvoeding van

de parochianen, dan moet vanaf het begin een complex stelsel van organisaties, scholen en instituten uit de grond gestampt worden. De parochie heeft in de nieuwbouwwijk een samenbindend karakter, terwijl er tevens door de geestelijkheid toezicht gehouden wordt op de geestelijke, sociale en morele ontwikkeling van haar parochianen. Het geloof wordt door de katholieke gemeenschap collectief gedragen en mensen steunen elkaar daarin. Dat geloven ook een individuele overtuiging van mensen kan zijn, komt, tot ver na de oorlog, zelfs niet ter sprake.

Bronnen: H. Pijfers en J. Roes: Memoriale, katholiek leven in Nederland in de twintigste eeuw; Jan van Bijsterveldt: Een tijdsbeeld uit Brabant 1960–2000

Bouwopdracht voor een nieuwe kerk op de Muntel.

De Bossche bisschop Mgr. A.F.Diepen ontvangt op 6 december 1920 Arnoldus J.M. de Beer, professor aan het Grootseminarie te Haaren in audiëntie.

Hij vraagt hem of hij bereid is de oprichting van een nieuwe parochie in de stad op zich te nemen. Prof. de Beer neemt de opdracht aan en Mgr. Diepen benoemt hem tot bouwpastoor. Na zijn terugkeer in Haaren neemt de nieuwe pastoor contact op met architect Wolter te Riele Gzn. en vraagt hem een nieuwe kerk en pastorie te ontwerpen. Architect te Riele heeft in het bisdom al enkele kerken gebouwd in Eindhoven en omgeving. De nieuwe kerk moet de zesde parochiekerk worden van de zich uitbreidende Brabantse hoofdstad.

Antonius als reddende engel

Als het lastig wordt de financiering rond te krijgen, kan men voor de bouw van een kerk in aanmerking komen voor financiering. Soms hangt het er van af of een pastoor of een Kerkbestuur op de hoogte is van het bestaan van de Kerkbouwstichting en een verzoek wil indienen tot subsidiering van de bouw.

De vier Bossche binnenstadparochies hebben aan het begin van de 20^e eeuw stevig in de buidel moeten tasten om de financiering van de nieuwe Leonarduskerk aan het Emmaplein mede te kunnen bekostigen. Ook bouwpastoor G.A.M van de Kant van de Leonarduskerk deed hierbij een stevige duit in het zakje.

Bovendien verloren de parochies van Sint Pieter en Sint-Cathrien een aanzienlijk deel van hun parochianen, wat ook een financiële aderlating betekende. De parochie van Sint Jacob bouwt tussen 1905 en 1907 een nieuwe parochiekerk en de Sint-Cathrienkerk wordt tussen 1915 en 1917 grotendeels vernieuwd.

Met de stichting van de nieuwe Muntelparochie zullen de parochies van Sint-Jacob en Sint-Pieter een deel van hun parochianen kwijt raken. De Sint-Jacobskerk is nog steeds niet afgebouwd (de kerk mist nog een toren en een voorgevel met voorportaal), dus deze parochie zal aan een nieuwe kerk op de Muntel niet kunnen of willen bijdragen. De Kerkbouwstichting kwam dus 'als een reddende engel' die de spoedige bouw van een nieuwe kerk op de Muntel financieel mogelijk zou maken.

De Kerkbouwstichting

Na het overlijden van Johannes Grewen op 17 november 1910 verkrijgt Mgr. W. van de Ven een legaat met het doel nieuw te bouwen kerken mee te bekostigen. De Bossche bisschop richt op 28 maart 1911 de 'Kerkbouwstichting' op in het bisdom 's-Hertogenbosch. De bisschop zelf is voorzitter en hij bepaalt de uitvoering van nieuwbouwplannen en benadert in de meeste gevallen zelf een architect.

Johannes Petrus Grewen werd geboren te Rotterdam op 7 januari 1839 als zoon van koopman Johannes Grewen en Sophie van de Laar. Met zijn een jaar jongere broertje Cornelis Hendrik had deze Johannes Grewen aanvankelijk een effectenkantoor in de Maasstad. Toen beide broers na enige tijd uit elkaar gingen, hield 'J. Grewen in effecten' kantoor in het bekende Witte Huis te Rotterdam. Hij was getrouwd met Agatha van der Ven (1846–1899), die lange tijd geestesziek was. Hun huwelijk bleef kinderloos.

Grewen is schatrijk geworden door de lucratieve handel in Indische aandelen. Toen zijn vrouw gestorven was, wilde hij ter gedachtenis aan haar een ziekenhuis bouwen, maar daarover kon hij geen overeenstemming bereiken met Mgr. Callier, toen bisschop van Haarlem. Daarop schonk hij rechtstreeks een fors geldbedrag aan de zusters J.M.J. te 's-Hertogenbosch (Mariënborg), die er het Antoniusgesticht aan de Nieuwe Binnenweg te Rotterdam mee konden uitbreiden. Via de zusters en zijn neef, architect A. Margry, komt hij in contact met bisschop W. van de Ven van 's-Hertogenbosch. Door dit contact verbreedt J. Grewen zijn doelstelling: steun aan kerken, maar die moeten wel toegewijd zijn aan de door hem zeer vereerde H. Antonius. Omdat de Haarlemse bisschop geen belangstelling toont voor de vorstelijke gift van zijn diocesaan, verlegt hij zijn aandacht naar 's-Hertogenbosch.

De Bossche bisschop heeft er wel oren naar. Het opmerkelijke legaat aan de bisschop van 's-Hertogenbosch bedraagt uiteindelijk bijna een half miljoen gulden, een voor die dagen een enorm bedrag. De bisschop betaalt er 17.595 gulden successierechten voor.

In totaal zijn er tussen 1907 en 1932 vijftien kerken geheel uit de Kerkbouwstichting betaald. De eerste kerk die door het Grewenfonds bekostigd is, was de H. Antonius Fellenoord te Eindhoven in 1907.

De Antoniuskerk op de Muntel is de twaalfde kerk, de Antonius en Barbarakerk aan de Graafseweg wordt de dertiende kerk, die in zijn geheel uit het fonds wordt betaald.

De 'Kerkbouwstichting' geeft als bijdrage in de bouw van de Antoniuskerk de som van f 114.940,- en tussen 1930-1977 nog eens in totaal f 37.160,-. (In 1930, 1933, 1940, 1941, 1942, 1943 en zelfs nog in 1973 betaalt het fonds bedragen uit aan de Parochie)

In 1932 is de Antoniuskerk van Netersel de laatste kerk van het Bossche bisdom die geheel uit dit fonds betaald wordt. Daarnaast heeft de Kerkbouwstichting de bouw van nog zeventien andere kerken (deels) financieel ondersteund in de periode 1911-1954.

De Kerkbouwstichting bestaat heden ten dage nog steeds. De gelden worden nu besteed aan het onderhoud en de restauratie van kerken. Daarvoor keert het fonds jaarlijks tussen de 15.000 en 30.000 euro uit.

Behalve van de Kerkbouwstichting ontving de Antoniusparochie gelden uit het Lambertusfonds. Dit was een steunfonds voor R.K. kerken in 's-Hertogenbosch. In het parochiearchief worden enkele data vermeld waarop een bedrag ontvangen is. Niet duidelijk is hoe hoog de bedragen waren en waar ze aan besteed zijn.

Devotie tot de H. Antonius

Intenties zijn in het testament van J. Grewen nauwgezet aangegeven en Antoniuskerken dienen hier daadwerkelijk inhoud aan te geven. Er is een formele koppeling tussen de patroonheilige en de invulling die de parochie geeft aan de Antoniusdevotie. Iedere dinsdag zal ter ere van Antonius het Allerheiligste in een ciborie worden uitgesteld en eenmaal per maand -liefst op dinsdag- moet er een gezongen H. Mis worden opgedragen voor de weldoeners van de kerk. Het bisdom 's-Hertogenbosch onderhoudt uit erkentelijkheid nu nog steeds het graf van Grewen en zijn vrouw op de begraafplaats Crooswijk te Rotterdam.

Bron: De Muntel 1 1920-2001 J. Peijnenburg; Peter Jan Margry 'Bouwen onder Antonius', Devotionalisering via de Bossche Kerkbouwstichting in 'Antonius: de kleine en de grote'; L. van Liebergen en W. Prins (Uden 1995): 'Antonius, de kleine en de grote'. H. v. Helvoort: Kerkbouwstichting bisdom 's-Hertogenbosch en haar voorgeschiedenis.

Wie was Antonius van Padua?

De heilige Antonius is in 1195 in Lissabon geboren als Fernando di Martino. Op vijftienjarige leeftijd treedt hij in bij de reguliere kanunniken van Sint Augustinus in Lissabon. Later trekt hij naar het klooster in Coimbra. Daar wordt hij tot priester gewijd. Op 25 jarige leeftijd gaat hij in 1220 over naar de elf jaar eerder gestichte orde van de Franciscanen en neemt zijn intrek in het klooster in Coimbra dat gewijd is aan de Egyptische kluizenaar Antonius. Fernando neemt bij zijn intrede de kloosternaam Antonius aan, naar de patroonheilige - Antonius Abt- van het klooster.

Na een kort verblijf in Marokko wordt Antonius naar de kluis Monte Paolo gestuurd in de Noord-Italiaanse streek Emilia-Romagna.

Daar valt zijn redenaarstalent en bijbel-theologische achtergrond op.

Men haalt hem uit de kluis en hij doceert vanaf dat moment op verschillende steden in Noord-Italië en in Zuid-Frankrijk waar hij het opneemt tegen de Albigenzen en Katharen die de werkelijke tegenwoordigheid van Christus in het Sacrament van de Eucharistie ontkennen.

Hij speelt een nadrukkelijke rol in de ontwikkeling van de pas gestichte orde van Franciscanen op gebied van predikatie en theologische opleiding.

Antonius is de eerste grote en beroemde Franciscaanse predikant.

Bijna tien jaar lang predikt hij in volle kerken op marktpleinen en onder zijn gehoor bevinden zich bisschoppen, en zelfs de paus. In 1230 werd hij Provinciaal Overste van de Franciscanen in Noord-Italië. Uitgeput door zijn drukke bestaan en ondermijnd door ziekte sterft Antonius te Padua op 13 juni 1231 op 36 jarige leeftijd.

Antonius van Padua in de voormalige Antonius- en Barbarakerk 's-Bosch

Op dat moment heeft de jonge orde van Franciscanen al vijfhonderd kloosters en tienduizend volgelingen. Binnen een jaar na zijn dood wordt Antonius in 1232 door paus Gregorius IX heilig verklaard en tot kerkleraar verheven. Eerst alleen binnen de Franciscaanse traditie, vanaf 1946 voor de hele kerk.

Na zijn dood ontstaat er een legendevorming rond zijn persoon als wonderdoener.

Hoewel zijn prekenverzameling hem belichten als theoloog en prediker wordt Antonius nog beroemder door de 65 wonderverhalen die na zijn dood over hem worden opgetekend. Tussen 1233 en 1238 schrijft de Franciscaan Guiliano da Spira een Antoniusofficie. Hierin worden verschillende situaties aangegeven waarin men zich met vertrouwen tot Antonius kan wenden. Hierin leest men al: 'Jong en oud vragen en verkrijgen... hun verloren zaken terug'. En hieraan ontleent Antonius vanaf dat moment zijn grootste bekendheid.

Het bekendste wonderverhaal van Antonius is het Hostiewonder.

Een hoofdman van de Katharen is niet overtuigd van de woorden van Antonius en hij stelt hem voor om een ezel drie dagen geen voedsel voor te zetten en hem vervolgens plaats te laten nemen tussen een bak met haver en een hostie. Tot verbazing van de hoofdman raakt de ezel de haver noch de hostie aan maar knielt wel eerbiedig voor het Heilig Sacrament

In het begin werd Antonius nog afgebeeld met het boek van de leraar in de hand. Vanaf de 16^e eeuw verbeeldt men de heilige vooral met het Christuskind op de arm als een jeugdige, baardloze jongeling in zijn Franciscaanse pij gekleed. Waarmee men wil zeggen dat Antonius zijn Leidsman, Jezus Christus, in zijn hart met zich mee draagt.

Bron: M. Brusselaars en W. Prins : Antonius 'de kleine en de grote'

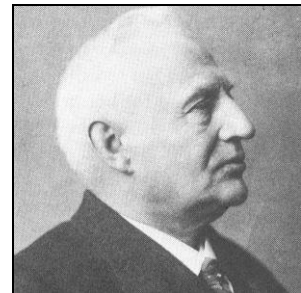
Architect Wolter te Riele

Wolter te Riele is op 8 september 1867 geboren te Deventer. Hij is de zoon van architect G. Te Riele, die tussen 1870 en 1897 voornamelijk in Gelderland en Overijssel actief is als architect van neogotische kerken, geïnspireerd door de Westfaalse hallenkerk-gotiek.

Zijn zoon Wolter volgt in de jaren tachtig van de negentiende eeuw een bouwkundige opleiding op de Sint Lucasschool te Gent, een instituut op streng katholieke grondslag, waar een ambachtelijke beroepsopleiding in de christelijke kunst gegeven wordt. De gotiek uit de Middeleeuwen geldt er als voorbeeld voor de kerkelijke architectuur van die dagen. Te Riele vervolgt zijn opleiding in dienst bij Pierre Cuypers, waar hij opzichter wordt bij de restauratie van de Hervormde kerk van Hattem. Als zelfstandig architect vestigt hij zich in Deventer. Hij ontwerpt uiteenlopende gebouwen. In 1901 bouwt hij zijn eerste neogotische kerk in Almelo.

Aanvankelijk werkt Wolter te Riele in een stijl die verwant is aan de architecten Cuypers en Tepe, maar later komt hij vrijer te staan ten opzichte van de gotiek.

In het eerste decennium van de 20^e eeuw probeert hij een synthese te vinden tussen centraalbouw en het basale schema. Hij is gevoelig voor wensen van de aanhangers van de Liturgische Beweging rond 1900, die de liturgie willen herwaarderen door gelovigen meer bij het liturgische gebeuren te betrekken. Dit wordt vertaald in een streven zoveel mogelijk gelovigen zicht te geven op het altaar en de preekstoel en de afstand van de zitplaatsen van de gelovigen en het altaar niet te groot te laten zijn. In het bisdom Utrecht ontwerpt hij in het eerste decennium van de 20^e eeuw enkele kerken die bestaan uit een brede middenruimte geflankeerd met een smalle processiegang, dit zeer tegen de zin van de bouw-

Architect Wolter te Riele

kundig adviseur van het Utrechtse Aartsbisdom. Door diens tegenwerking verlaat hij dit principe en hij richt zich op de detaillering van het gebouw en op een bepaald type gewelf. In detaillering en versiering past hij de overkragende bakstenen in plaats van natuurstenen kapitelen en kraagstenen toe. We zien dit ook terug in het ontwerp voor de Antoniuskerk. Ook typisch is de vervanging van sokkellijst door een rollaag en de versiering van met baksteen gevulde ruiten in de voorgevel en in de topgevels van de zijbeuken, zoals bij de Sint Antoniuskerk te zien is. In 1916 wordt hij benoemd tot lid van de Rijkscommissie voor Monumentenzorg. Sinds 1918 is hij gevestigd in Utrecht. De jaren twintig worden zijn productiefste jaren als kerkenbouwer. Hij ontwerpt in deze jaren zevententwintig kerken, circa een derde van zijn oeuvre als architect. De katholieke kunstcriticus Gerard Brom zegt in 1933 over de kerken van te Riele: 'Hij koketteert niet met nieuwerwetsheden en offert ieder vertoon aan een gezonde nuchterheid. Wat zijn ontwerpen missen aan fantasie, wordt gecompenseerd door degelijkheid en oprechtheid. Hij hielp de gotiek van binnenuit ontwikkelen naar de breedte, waardoor hij tot een nieuw ruimtegevoel heeft bijgedragen. Zo vertonen zijn kerken een wijdsheid doordat de ruimte alleen door dunne kolommen doorbroken wordt en door tamelijk lage wanden met smalle ramen omsloten zijn. De versiering van de kerken blijft gewoonlijk tot een sobere profilering van de baksteen beperkt. Wolter te Riele overlijdt op 13 februari 1937 op 69 jarige leeftijd te Utrecht.

In het bisdom Den Bosch bouwt Wolter te Riele onder meer kerken in Eindhoven-Gestel (Sint Lambertus 1909–1911), Veldhoven (Sint Caecilia 1913–1914), Vlokhoven (Onze Lieve Vrouw van Lourdes, 1920), Gemonde (Sint Lambertus 1924) en Helmond (Sint Jozefkerk 1922 – 1923).

In het bisdom Breda bouwt hij de kerken te Sprundel (Sint Janskerk 1922–1923) en Stampersgat (Martelaren van Gorcum 1924).

Buiten Brabant zijn van hem kerken te vinden in het Aartsbisdom Utrecht : Hengelo, Denekamp, Almelo, Oldenzaal, Hilversum, en Laren (Sint Jansbasiliek).

In 1924, na het begin van de bouw van de Antoniuskerk, zal de architect het ontwerp van de voorgevel, met het grote venster in het midden, vrijwel identiek overnemen voor het ontwerp voor de Sint-Jansbasiliek in Laren, zijn bekendste architectonische prestatie. De machtige torens die dit gebouw flankeren waren bij de Bossche Antoniuskerk heel wat bescheidener uitgevallen.

Bronnen: Rosenberg: De 19^e eeuwse kerkelijke bouwkunst in Nederland (1975) ; Gerard Brom : Herleving van de kerkelijke kunst in katholiek Nederland (1933). Kees van den Oord: Lambertuskerk Gemonde (2007) . Website: Wie is wie in Overijssel .

Sint-Jansbasiliek te Laren, met dezelfde voorgeveltop maar nu geflankeerd door twee forse torens.

De bouw van de kerk wordt voorbereid

Op 16 september 1921 wordt Arnoldus de Beer benoemd tot assistent van de Kathedrale kerk van Sint Jan om dichterbij het werk te kunnen zijn, dat moet worden voorbereid en uitgevoerd.

Zowel de Kerkelijke autoriteiten als het Gemeentebestuur hebben een nieuwe parochiekerk in het uitbreidingsplan de Muntel voorzien. Vooral in het gedeelte Hinthamerpoort zijn dan al veel woningen gebouwd. Muntel en Hinthamerpoort liggen ten noordoosten van de oude stad en behoren tot de parochies van Sint Pieter en Sint Jacob. Het Gemeentebestuur heeft voor de nieuw te bouwen kerk een terrein beschikbaar, centraal in de nieuwe wijk de Muntel gelegen.

Architect Wolter te Riele is al bezig een plan voor een nieuwe kerk voor te bereiden. Hij laat hiervoor de structuur van de grond onderzoeken, waarop de kerk gebouwd gaat worden. Daarbij komt hij tot de ontdekking, dat de grond buitengewoon slecht is om op te bouwen. Als het plan dat hij ontworpen heeft uitgevoerd zou worden dan zal de fundering veel zwaarder en kostbaarder moeten zijn. In totaal schat hij de meerkosten op 60.000 gulden. Er wordt overleg gepleegd met Mgr. Diepen. Deze verwerpt het plan als veel te duur. Waarschijnlijk is in dat overleg het idee geopperd, om eerst een voorlopige kerk te bouwen die later tot patronaat kan worden verbouwd.

Architect W. te Riele ontwerpt hiervoor een tweede plan. Monseigneur Diepen denkt deze voorlopige kerk te kunnen bouwen bij de brug aan de weg van Den Bosch naar Hintham (Op de plaats waar later de kerk van de H.H. Antonius en Barbara gebouwd zal worden). Hij is van mening dat hij voor dit plan wel de toestemming van het Gemeentebestuur zal krijgen.

Mr. F. van Lanschot, burgemeester van 's-Hertogenbosch, deelt hem echter mee 'dat de ontworpen 'voorlopige' kerk ' voor het esthetisch aanzien van de stad volkomen ongezond zou zijn'. Het Gemeentebestuur laat weten, 'dat de afkeuring van dit plan unaniem is. Voor een dergelijke kerk zal het bisdom niet hoeven te rekenen op subsidie en evenmin op een bouwvergunning'.

De gekozen plaats zal tot gevolg hebben, dat de parochie nooit levenskrachtig wordt en de verdeling van de belanghebbende parochies ongunstig zal uitpakken.

Tenslotte krijgt architect Wolter te Riele de opdracht om een derde kerk te ontwerpen op de plek waar de Gemeente de kerk gepland heeft aan het Duhamelplein. Veel minder kostbaar, veel eenvoudiger, en vooral minder zwaar, zodat volstaan kan worden met een minder dure fundering.

Kerkelijk recht versus Staatsrecht

Achteraf kan gezegd worden, dat de Bisschop en het Gemeentebestuur een verschillend uitgangspunt hadden.

De bisschop dacht vanuit het Kerkelijk Recht, enkele jaren eerder gecodificeerd door paus Benedictus XV in 1917 en als wet ingevoerd vanaf 19 mei 1918.

Over de verdeling van bestaande parochies en de oprichting van nieuwe, zijn in het Kerkelijk Wetboek–

de Codex- de rechten en plichten van de bisschop vastgelegd. Hierin staat dat de bisschop het kathedraal kapittel moet hebben gehoord, en als die er zijn, diegenen die er belang bij hebben: de pastoors van de betreffende kerken. Overleg met de wereldlijke bestuurders wordt hierin echter niet genoemd.

Voor Mgr. Diepen is het vanzelfsprekend, dat hij niet alleen overeenkomstig het Kerkelijk Recht, nieuwe parochies kon oprichten, maar ook dat hij, vanuit eigen gezag de plaats kan bepalen waar de nieuwe parochiekerk gebouwd moet worden.

Het Gemeentebestuur evenwel beschouwt een nieuwe parochiekerk, wat betreft de plaats en het ontwerp, als een gezamenlijke kwestie, die zowel de Bisschop als het Gemeentebestuur aangaat en waarover overleg moet worden gevoerd. Het Gemeentebestuur is verantwoordelijk voor het esthetisch aanzien van een wijk of van een gebouw. Dit standpunt wordt vertolkt door mr. F. van Lanschot, als hij laat weten een tijdelijke kerk bij de brug in de weg Hintham - 's-Hertogenbosch onacceptabel te vinden. Bovendien zijn er in de eerste twee decennia van de 20^e eeuw de eerste uitbreidingsplannen gerealiseerd, waarbij de Gemeente zich moet houden aan richtlijnen voor een rationele uitbreiding van de steden, die zelfs wettelijk zijn vastgelegd.

In de 19^e eeuw is echter de gewoonte gegroeid bij het Bisdome om zonder overleg met de Gemeente, maar geadviseerd door de plaatselijke geestelijkheid en de aangewezen bouwpastoor, bij oprichting van nieuwe parochies grond te kopen voor de bouw van kerk, pastorie en later voor een klooster en scholen. Natuurlijk kan deze handelswijze grote moeilijkheden veroorzaken bij het verwezenlijken van een uitbreidingsplan. Daarom is er dringende behoefte aan overleg met de Gemeente. Dat overleg is er, na de Tweede wereldoorlog, met goede gevolgen gekomen, maar in de twintiger jaren stond dit alles nog in de kinderschoenen.

Oprichting van de Parochie

Per brief, gedateerd 23 maart 1922, stelt Monseigneur Diepen de parochianen van Sint-Pieter en Sint-Jacob op de hoogte van de voorgenomen opsplitsing van deze parochies om de oprichting van de nieuwe parochie mogelijk te maken. Als argument voor de oprichting voert de bisschop aan dat

'een behoorlijke waarneming van de zielzorg noodzakelijk is, terwijl het geestelijk belang der bewoners van enige aangrenzende delen van de parochies van Sint-Petrus Banden en Sint-Jacob, van de nieuwe bewoners der nieuwe stadswijk genaamd de Muntel schijnt te vorderen dat aldaar een nieuwe Parochie wordt opgericht'.

Hierna volgt in het bisschoppelijk schrijven een precieze grensbepaling van de nieuw op te richten parochie. 'Met ingang van 27 maart 1922 worden de omschreven gedeelten der Parochies afgescheiden en tot een afzonderlijke zelfstandige parochie verheven', aldus vervolgt de brief van de bisschop.

Bij akte van 27 maart 1922 wordt de oprichting van de nieuwe parochie vastgesteld. Als leden van het Kerkbestuur werden aangezocht: de heren E. Goulmy, H. Nederveen en L. Venrooy. In deze oprichtingsakte staat vermeld 'dat besloten wordt een voorlopig kerkgebouw te stichten'. Op aandringen van de gemeente is het echter zo ver niet gekomen.

Commissie van Stadsschoon

In juli 1922 heeft architect Wolter te Riele zijn derde ontwerp voor een permanent kerkgebouw gereed en wordt het plan ingediend bij de Gemeente, die het voorlegt aan het oordeel van de toen reeds bestaande 'Commissie voor Stadsschoon', het esthetisch adviesorgaan van het Gemeentebestuur. Deze Commissie eist in haar schrijven van 4 september 1922 verschillende wijzigingen in het ontwerp. Zo zegt men over het 'Angelustorentje': 'De architectuur van dit torentje valt geheel buiten het karakter van het overige. Dit torentje dient derhalve te worden veranderd meer in het karakter van de architectuur van het kerkgebouw'.

De verhoudingen in de voorgevel vindt men minder geslaagd, terwijl de roosramen naast het portaal 'evenmin kunnen bekoren'. Ook de blinde -gotische- raamvormen aan weerszijden van het grote middenraam van de hoofdbeuk kunnen, wat de commissie betreft, vervallen. 'Indien een versiering in de top nodig wordt geacht, dan komt ons een versiering die minder aan ramen doet denken, meer gewenst voor'.

De indruk die de zijgevel maakt, is 'in hoge mate onrustig'. Storend vindt de Commissie de 'kwadraatvormige' (ruitvormige) ramen van de hoofdbeuk onder de dakrand. Deze dienen meer in overeenstemming gebracht te worden met de andere spitsboogramen. De Commissie vraagt zich af of deze voor de verlichting van de kerk nodig zijn.

Bij het ontwerp van de pastorie merkt men op dat deze een groot verschil in vormgeving kent in vergelijking met het kerkgebouw. De pilasterarchitectuur van de pastorie is schijn en niet samenhangend met het ontwerp van het

kerkgebouw. Ten slotte wil de Commissie dat de verbindingsgang tussen kerk en pastorie meer een architectonisch onderdeel van het geheel moet worden.

Het derde ontwerp voor de Antoniuskerk van architect Wolter te Riele (NAI Rotterdam)

Achteraf kan men constateren dat de 'Commissie voor Stadsschoon' uit kundige lieden heeft bestaan die de zwakke plekken in het ontwerp feilloos bloot legden. De architect neemt het merendeel van de adviezen ter harte waarbij het uiteindelijk ontwerp, dat hij vier dagen later presenteert, evenwichtiger is geworden en aan stijleenheden heeft gewonnen.

Kerk, pastorie en verbindingsgang krijgen neogotische (blinde) ramen. De aanpassing in het ontwerp van de blinde neogotische bogen aan weerszijden van de hoofdingang komen druk en enigszins overbodig over. Dit lijkt geen verbetering. Alleen aan het ontwerp van de zijgevels verandert hij niets. De kleine ruitvormige ramen naast de kappen van de zijgevels vallen echter nauwelijks op. Vanaf de straat zijn ze niet zichtbaar.

Gewijzigd ontwerp van de voorgevel en klokkenstoel van de Antoniuskerk van architect Wolter te Riele die vergezeld ging bij de bouwaanvraag van 8 september 1922

(bron: Parochiearchief)

Bouwkosten lopen op door extra betonfundering

Op 24 juli 1922 komt het voorstel om de grond, bestemd voor de bouw van de kerk, te verkopen aan het Kerkbestuur van de Parochie van de H. Antonius in de Gemeenteraad aan de orde. Deze stemt unaniem in met de verkoop van grond voor de prijs van f 17,50, f 12,50 en f 8,50 per vierkante meter. Bovendien wordt er in de Raad

besloten om een subsidie te verstrekken van f 15.000, in de bouwkosten.

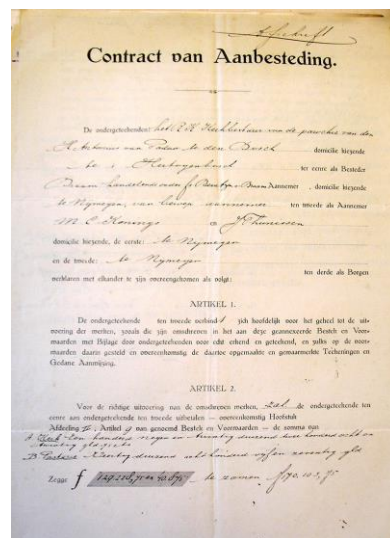
De grond gelegen tussen het Duhamelplein, Gheert van Woustraat, Nemijsstraat, Gelderse Dam en Jan Schöfferslaan is gereserveerd voor een (bijna) aaneengesloten bouwblok van kerk, pastorie, klooster, meisjesschool en parochiehuus.

Voor het gewijzigd ontwerp wordt op 8 september 1922 een bouwvergunning aangevraagd, waaraan op 29 september goedkeuring wordt verleend. In het Noordbrabants Dagblad verschijnt eind augustus een artikel over de voorgenomen kerkbouw op de Muntel. Hierin wordt benadrukt dat het bouwplan zo sober mogelijk is opgesteld om de bouwkosten te drukken. Het gebouw zal 'elektrisch verlicht' worden en er zal centrale verwarming in worden aangebracht. Nu alle ambtelijke hindernissen zijn genomen, kan de aanbesteding van de kerk volgen op 24 oktober 1922 in hotel Central. Er hebben zich vijftien aannemers ingeschreven voor het bouwwerk. Het werk wordt gegund aan de firma Berntsen en Braam te Nijmegen voor de som van 177.103,75 gulden. (135.210 gulden voor de kerk en 41.790 gulden voor de te bouwen pastorie).

Nog zijn niet alle obstakels genomen om tot een spoedig begin van de bouw over te gaan. Monseigneur Diepen heeft in overleg met bouwpastoor de Beer besloten het werk aan de firma Berntsen en Braam te gunnen, al is deze aannemer niet de laagste inschrijver.

Perspectief interieur aanzicht Zangkoor.
Ontwerptekening van het interieur van de Antoniuskerk

Aanbesteding van de Antoniuskerk

De aannemer wil echter eerst een onderhoud met het Kerkbestuur, architect Wolter te Riele en Ingenieur Orie, die de fundering zou uitrekenen. De firma Berntsen en Braam heeft een concept- contract opgesteld, waaruit blijkt, dat zij geen garantie wil geven voor de soliditeit van het gebouw, vanwege de moerassige bodem.

In het Parochie Memoriaal staat dat noch architect Wolter te Riele, noch ingenieur Orie deze garantie wil geven. Aannemer W. Braam vraagt een gesprek aan bij Mgr. Diepen en deelt hem mede dat hij de kerk niet kan en wil bouwen met de fundering, die in het bestek en op de bestektekeningen voorzien zijn. Hij geeft Mgr. Diepen de raad om iemand van zijn priesters naar de Technische Hogeschool van Delft te sturen, om zich daar te bekwamen in de bouwkunde. Mgr. Diepen heeft dit advies ter harte genomen en in 1927 is er een priester van het bisdom gaan studeren in Delft. Het Kerkbestuur overlegt opnieuw met Mgr. Diepen die tenslotte zijn goedkeuring geeft aan de kosten die gemoeid zijn om eerst een betonfundering te laten storten, die naar schatting 20.000 gulden extra gaat kosten. Daarmee stijgen de bouwkosten tot 198.360 gulden.

De architect nodigt zes firma's uit om in te schrijven op de fundering.

Op 6 december 1922 heeft de aanbesteding plaats, waarbij de 'Hollandse Maatschappij tot het maken van Gewapend Beton' uit Den Haag als laagste inschrijver uit de bus komt met een aanneemsom van 21.360 gulden. Bij schrijven van 10 december 1922 keurt Mgr. A. Diepen de gunning van het werk aan deze firma goed. In het uiteindelijke contract van de aanbesteding, getekend op 31 maart 1923 bedraagt de aanneemsom voor het leggen van de fundamente 24.150 gulden. Om de bouw van de kerk te bekostigen sluit het Parochiebestuur op 13 december 1922 een geldlening af van 210.000 gulden. De jaarlijkse aflossing wordt bepaald op 5000 gulden, te beginnen in het jaar 1925.

Eerstesteening

Op 28 mei 1923 vindt de eerste steenlegging plaats, weer na de nodige strubbelingen.

Het is de bedoeling deze eerste steenlegging te laten verrichten door Mgr. Diepen, tegelijk met de voorgeschreven liturgische plechtigheden. Maar op het laatste moment worden er bezwaren geuit, op grond van de Wet op de Kerkgenootschappen, waardoor het verboden is, zelfs op eigen terrein specifiek kerkelijke plechtigheden te verrichten, indien deze van de straat af zichtbaar zijn.

Onder protest legt pastoor de Beer zich neer bij deze wetsinterpretatie, waarbij hij zich verplicht alle kerkelijke ceremonieën achterwege te laten. 'Wat leven we toch in een vrij land', voegt de pastoor er enigszins sarcastisch aan toe in het Memoriaal.

Om 8 uur 's ochtends is er door pastoor de Beer een H. Mis opgedragen in de Sint Jan aan het altaar van de Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch.

In de directieket op het bouwterrein - vanaf de straat niet zichtbaar- wordt de eerste steen gezegend en deze brengt men in een plechtige stoet naar de plaats, waar deze zal worden ingemetseld, namelijk in de linker hoofdpijler van het priesterkoor.

Binnen de ruimte van de in aanbouw zijnde kerk zijn de parochianen toegelaten.

Bij de zegening van de eerste steen zijn onder anderen aanwezig: Pastoor C. Prinsen, Pastoor de Beer, Plebaan Adelmeyer, F. van Lanschot burgemeester van de stad, en de secretarissen van het bisdom W. Mutsaerts en M. van de Ven.

*Eerstesteening van de Antoniuskerk door Mgr. Diepen op 28 mei 1923
(Foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch)*

Na de plaatsing van de eerste steen wordt aan alle aanwezigen de gelegenheid gegeven tot het leggen van een steentje, waaraan door velen gebruik is gemaakt. In het priesterkoor worden twee gedenkstenen geplaatst waarvan

De eigenlijke eerste steen, links van het priesterkoor, heeft het opschrift :

**Me Posuit Ao Di 1923
Arn. Franc. 28 Maji
Diepen Episc. Busc.**

De tweede steen, die zich aan de rechterzijde van het priesterkoor bevindt, draagt het opschrift:

**W. te Riele architectus
G. Braam structor
G. Havekes operi praepositus
H. Ariens executor operis**

De eerstesteenlegging:

Foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch

De bouw van de kerk verloopt voorspoedig. Op 13 september 1923 kan de vlag gehesen worden op het in aanbouw zijnde kerkgebouw. 'Het werk verloopt tot nu toe zonder ongelukken', schrijft de pastoor in zijn Memoriaal.

De pastorie wordt al aan het eind van het jaar betrokken op 27 december 1923.

'Helaas heeft de Gemeente verzuimd het gas en de waterleiding aan te sluiten', vermeldt pastoor de Beer in het Memoriaal.

Consecratie van de nieuwe Antoniuskerk

Op 11 april 1924 zal de kerk door Mgr. A. Diepen worden geconsacreerd. Op donderdag 10 april zijn door de bisschop de relikwieën van de martelaar (volgens acte van de H. Blandina, martelares uit de 2^e eeuw), bestemd voor het hoogaltaar, in een loden kistje geplaatst en verzegeld. In tegenstelling tot de eerste steenlegging kan de consecratie van de kerk met het gebruikelijk kerkelijk ceremonieel plaats vinden, 'daar de rechterlijke en politionele autoriteiten, daartoe door een wenk der hoge regering gewaarschuwd, hun wetsinterpretatie van het bewuste artikel der Grondwet hadden moeten wijzigen', zo staat te lezen in het Parochie Memoriaal.

'De autoriteiten achten een afsluiting met touwwerk thans voldoende om te voldoen aan de wet.'

'De verheven ceremonie, voor zover die met touw en latwerk afgesloten terrein rondom de kerk verricht worden, zijn vanaf de straat te volgen voor andere belangstellenden', meldt het Noordbrabants Dagblad. 'Teneinde het publiek op behoorlijke afstand te houden waren voor de handhaving der goede orde aanwezig een inspecteur en enige agenten van politie voor deze gelegenheid allen in officieel tenue, d.w.z. gehelmd,' meldt de krant nog.

Om half acht 's ochtends begint de eigenlijke kerkconsecratie. Om half 10 zijn de relikwieën in een plechtige processie de kerk binnengebracht, waarna ook de eerste gelovigen de kerk worden toegelaten. Om half elf vindt de wijding van het inwendige en van het hoofdaltaar plaats waarna de bisschop een H. Mis opgedraagt. Om half 12 is de hele inwijdingsplechtigheid voorbij. Pastoor de Beer meldt in zijn Memoriaal:

'Moge de nieuwe kerk tot in lengte van jaren een centrum van geloofsleven zijn in deze nieuwe stadswijk, ten heil en zegen voor zijn vele gelovigen, die zich nu gevestigd hebben en zich later nog zullen vestigen binnen de grenzen der nieuwe parochie van de H. Antonius. Voor het eerst en voor altijd heeft Onze Heer en Zaligmaker Jezus Christus in zijn aanbiddelijk Sacrament bezit genomen van zijn woonstede, Hem ten koste van veel moeite en zware offers bereid.'

Mgr. Diepen schenkt bij deze plechtigheid 1000 gulden voor een altaar ter ere van de heilige Antonius van Padua. Later is dit bedrag nog verhoogd met 340 gulden, omdat de kosten van het altaar hoger zijn uitgevallen.

Inwijding van de nieuwe Antoniuskerk door Mgr. Diepen, 11 april 1924.

Foto: Katholieke Illustratie

Opbouw van de nieuwe Parochie (1924 – 1940)

Bij het gereedkomen van de Antoniuskerk gaan grote gedeelten van de parochianen van de Sint-Jacob en de Sint-Pieter over naar de parochie van de H. Antonius van Padua zodat de nieuwe parochie op het eind van haar eerste jaar reeds 6093 parochianen telt. De nieuwe parochie groeit snel omdat in de jaren die volgen nog verschillende bouwplannen in de wijk de Muntel gereed komen, en meer mensen naar deze nieuwe wijk trekken. Eind 1926 zijn er 7084 en een jaar later, eind 1927 al 7727 parochianen. Bij de stichting van de nieuwe parochie van H.H. Antonius en Barbara op 19 december 1928 (ruim vier jaar later) gaan 3600 parochianen naar deze nieuwe parochie over. Rudolphus Barten is tot nieuwe pastoor van deze parochie benoemd. Omdat de nieuwe kerk van architect H. Valk aan de Graafseweg nog niet gereed is, neemt deze tijdelijk zijn intrek in de pastorie van de Antoniusparochie. Blijkens het Memoriaal, dat door pastoor de Beer wordt bijgehouden, ergert deze laatste zich aan het onstuimige karakter van Barten en hij slaakt dan ook een zucht van verlichting als deze in juni 1929 de pastorie aan het Duhamelplein verruult voor de nieuw gebouwde pastorie aan de Graafseweg.

De Muntelparochie hield eind 1928 nog 4500 parochianen over. In 1948 bedroeg het aantal parochianen ongeveer 6600.

Op 27 maart 1926 is de Erewacht van het. H. Sacrament opgericht. Van 23 oktober tot 2 november 1926 wordt de eerste Missie gehouden onder leiding van de Paters Redemptoristen. De oprichting van de Mannenwacht van het H. Sacrament vindt plaats op 15 december 1926. De stad breidt zich in de dertiger jaren verder naar het noorden uit. De wijk de Vliert wordt ontworpen en nadat de terreinen met zand uit de IJzeren Vrouw zijn opgespoten, komt ook daar de woningbouw op gang. Op 13 november 1933 is daarom voor deze nieuwe wijk een nieuwe parochie opgericht –toegewijd aan het Allerheiligst Sacrament– met als bouwpastoor Bart Schoenmakers. Op 22 april 1936 wordt de nieuwe kerk door Mgr. Diepen ingezegend. De parochianen van de Muntel en de Vliert worden over beide parochies verdeeld. De Citadellaan en de Willem Mariastraat en omgeving (Muntel) gaan naar de Sacramentsparochie, terwijl aan de parochie van de H. Antonius de Mgr. Diepenstraat en delen van de Fredrik Hendriklaan, Ophoviuslaan en Aartshertogenlaan (de Vliert) toevallen. De parochiegrenzen lopen dan niet meer gelijk aan de wijkgrens.

Bronnen: H. van Helvoort Nuland, febr.1979 ; Gedenboek bij het Zilveren bestaansfeest van de Sint Antoniuskerk 1949 ; Brabants Dagblad van 6 en 13 maart 1967. Parochie-archief. Bisdomblad van 16 juni 1972. Noordbrabants Dagblad / het Huisgezin augustus 1922 en 12 april 1924; Sint Jansklokken mei 1924; Katholieke Illustratie mei 1924. Verslag van de Commissie voor Stadsschoon dossier 142 d.d. 4 september 1922.

*'Roomschen, dat zijn wij met ziel en met harte,
Roomschen, dat zijn wij met woord en met daad'*

Zo begon het lied dat wij in de jaren dertig leerden op school en dat bij diverse gelegenheden door volwassenen en jeugd gezongen werd. Uit de tekst sprak een ongehoorde zelfvoldaanheid en de melodie droeg daar in sterke mate aan bij. Het was een bevestiging van onze beleving van kerk, parochie, school en verenigingsleven. In onze jeugd beheersten kerk en parochie het leven van alledag. We wisten niet anders en we vonden het goed zo.

Het voorbeeld van onze ouders en de sfeer in het gezin stimuleerden ons in ons doen en laten ten dienste van kerk en parochie. Van enige dwang of van tegenzin was geen sprake. Het was eerder een kwestie van 'mogen' dan van 'moeten'....

Onze verbondenheid met het kerkelijk leven is sterk beïnvloed geweest door de rijkdom van de liturgie. Handelingen, teksten, muziek, gewaden, kleuren, zij spraken ons bijzonder aan.

Met die kerk leefden wij: elke zondag naar de mis, en liefst ook nog door de week ; elke maand biechten en 's avonds soms naar het lof. Die verplichtingen vielen heel wat lichter uit als je actief kon zijn, misdienaar bijvoorbeeld. Voor meisjes was er geen empooi.

Na de oorlog liet het einde van het roomse leven zich zeker nog niet voorvoelen. Ook toen vormde de parochie de wereld waarin we leefden. Je wist het, je voelde het, als je de parochiegrens overging: vreemde straten, met mensen die je niet kende omdat ze naar een andere kerk gingen.

(bron: Honderd Jaar Van de Wiel 1898–1998.)

Genootschap van de Heilige Kindsheid

Eens per jaar houden de kinderen, die lid zijn van het Pauselijk Genootschap van de Heilige Kindsheid, een processie, waarbij de kinderen zich kleden als missionaris, zusters, paus, kardinaal, Chineesje of Afrikaantje.

Dit Genootschap heeft tot doel om kinderen met het belang van de Missie kennis te laten maken. Het Genootschap van de Heilige Kindsheid is in 1849 opgericht door monseigneur Zwijsen. In veel parochies, waaronder de Antoniusparochie, worden afdelingen van dit Genootschap opgericht. Kinderen tot 12 jaar kunnen er lid van zijn. Door gebeden en offertjes nemen ze deel aan het missiewerk onder de 'heidense kinderen'.

De scholen hebben een intensieve bemoeienis met de jaarlijkse 'optocht' van de kinderen.

In het noorden van het land worden de processies gehouden in besloten tuinen van kloosters en pastorieën vanwege het Processieverbod. In het zuiden, waar de 'katholieke' plaatselijke overheid dispensatie van dit verbod kan verlenen, gaan de kinderen bij deze optochten verkleed over straat, zoals ook gebeurt op de Muntel.

'Ach help de heidenkinderen uit hunne zielenood'.

'Om te mogen meelopen moesten je ouders geldelijk bijdragen. De kosten varieerden al naar gelang de rol die je vervulde. Een kardinaal kostte een gulden, terwijl je voor een paar dubbeltjes als inboorling mee mocht doen. Kees heeft het een keertje tot Franciscus Xaverius geschopt. Maar verschil moet er zijn: Ik was een keer Javaantje - Janvaan vertelde ik thuis. Je werd op een nogal primitieve wijze aangekleed en geschminkt, maar het was een prachtige ervaring.'

Bron: Honderd jaar Van de Wiel 1898 - 1998

De parochie tijdens de oorlogsjaren (1940 -1945)

Als op vrijdag 10 mei 1940 de oorlog uitbreekt, schrijft pastoor de Beer in het Memoriaal 'dat iedereen in de vroege ochtend is opgeschrikt door het geluid van vliegtuigen die overvliegen vanuit het oosten richting het westen.

Niettemin vinden de ochtendmissen en 's avonds het Lof gewoon doorgang, evenals op zaterdag 11 mei.' De pastoor meldt wel dat de bruggen over de Zuid-Willemsvaart die dag met oorverdovende knallen zijn opgeblazen door het Nederlandse leger. De verbinding tussen de binnenstad en de wijken Muntel en Vliert is hiermee verbroken. In de stad zelf is nog geen teken van het Nederland binnen gevallen Duitse leger te bespeuren.

Zondag 12 mei is het Pinksteren. ' De eerste ochtendmissen, van 6.45 en 8 uur vinden gewoon doorgang. Om 9.15 uur begon de volgende H. Mis, opgedragen door kapelaan Koopmans. Bij het Gloria werd er in de kerk geroepen 'de Duitsers komen'. Er ontstond paniek en iedereen stormde de kerk uit. Ik liet kapelaan Koopmans ophouden met zijn H. Mis, terwijl ik om half elf ook niet gecelebreerd heb', aldus de verslaggeving van pastoor de Beer.

Om 12 uur volgt bericht van de Gemeente dat de stad zich overgegeven heeft en dat de intocht van de Duitsers ordelijk en kalm verlopen is.

De eerste veertien dagen mochten de klokken van de Bezetter niet geluid worden en evenmin mochten de geestelijken in de kerken preken.

Een kleine drie jaar later, op donderdag 7 januari 1943 wordt de klok uit de klokkenstoel gehaald op bevel van de Duitse Weermacht. Pastoor de Beer meldt in het Memoriaal 'zulks onder protest te hebben aanvaard'.

Kapelaan Koopmans

Op 16 juli 1945 wordt het Duhamelplein, het centrale hart van de Muntel, omgedoopt in Kapelaan Koopmansplein. Op zondag 23 september 1956 vindt op het plein de onthulling plaats van een beeldje van 'Maria met kind' van Peter Roovers. Maria draagt op haar ene arm het Christuskind omhoog, terwijl haar andere hand zich beschermend uitstrekt naar de aarde. Haar voeten vertrappen de slang, symbool van het kwaad. Het is het eerste openbare beeld van Maria dat in de stad verschijnt.

Mariabeeldje voor de Antoniuskerk ter herinnering aan de plaats waar kapelaan Koopmans op 9 augustus 1944 stierf. Foto: auteur

Direct na de oorlog vormen de parochianen een stichting om te komen tot een herinneringsmonument. Hoewel het geld voor het monumentje al vrij snel bijeen is gebracht duurt het tot 1956 alvorens het monumentje onthuld kan worden. Op de sokkel staat: 'Hier viel kapelaan Koopmans 9 augustus 1944'. Het beeldje verwijst naar de gebeurtenissen in de laatste maanden van de oorlog. Op woensdag 9 augustus 1944, om kwart over elf 's ochtends, bellen twee mannen van de Duitse Sicherheitsdienst, (de S.D.) aan bij de pastorie van de Sint-Antoniuskerk.

De 38 jarige Henricus G.M. Koopmans is sinds zes jaar kapelaan in de Antoniuskerk na eerst in Schijndel en Zeeland kapelaan te zijn geweest. Hij is geboren te Breda op 27 januari 1906. De parochianen van de Muntel kennen hem als een energieke persoon die met grote inzet het parochiewerk op zich neemt. Al kort na zijn komst richt hij het jongenskoor 'Ad Gloriam Dei' op en met dit koor behaalt hij al spoedig een hoog muzikaal niveau. Via zijn muzikale talenten komt hij in contact met stadsbeiaardier en medeparochiaan Toon van Balkom. Omdat die als ambtenaar op het stadhuis werkt kon hij voor verzetslieden iets betekenen gedurende de oorlog. Of in dit werk kapelaan Koopmans betrokken was, is verder niet bekend. Wellicht hielp de kapelaan onderduikers door hen distributiebonnen, geld of vervalste persoonsbewijzen te verschaffen. Maar ook hierover bestaat geen zekerheid. Op die bewuste woensdag 9 augustus 1944, opent de dienstbode opent de deur en de S.D.ers vragen naar kapelaan Koopmans. Als de dienstbode kapelaan Koopmans wil halen lopen zij achter haar aan de trap op. In zijn werkkamer wordt de kapelaan verrast. Een derde man is via de achteringang naar binnen gegaan en ook een vierde die op het plein op de uitkijk staat heeft zich bij hen gevoegd. De vier Duitsers ondervragen de kapelaan en zoeken ondertussen naar papieren en brieven. Even later komt de kapelaan met grote passen de trap afgerend met de Duitsers achter zich aan. Hij vlucht via de achteruitgang de pastorie uit en rent naar het plein.

Kapelaan H. Koopmans

Pastoor Maas staat in de deuropening van de pastorie en roept : 'Harrie, Harrie blijf staan'. Maar hij loopt door en door de schietende Duitsers wordt hij geraakt en valt dodelijk getroffen neer. Pastoor Noyons van de Sint Jacobsparochie, die toevallig passeert, geeft hem de absolutie, waarna een toegesnelde pastoor Maas hem de laatste sacramenten toedient. Kort daarop sterft hij. Verschillende parochianen hebben het onder hun ogen zien gebeuren. Het lichaam van kapelaan Koopmans wordt daarna overgebracht naar het mortuarium van het Grootziekingasthuis. Mgr. Mutsaerts zendt een telegram naar Reichskommissar Seys-Inquart met het verzoek het lichaam vrij te geven voor de begrafenis. Dit wordt geweigerd met verwijzing naar de 'gebeurtenissen van de laatste dagen in Brabant (vier moorden op Nationaal Socialisten) die het onmogelijk maken het lichaam vrij te geven'. Verder willen de Duitsers iedere gewilde of ongewilde demonstratie naar aanleiding van de deze gebeurtenissen vermijden, met het oog op de rust en orde in de provincie Noord-Brabant.

Op vrijdag 11 augustus neemt pastoor Maas in het mortuarium van het Grootziekingasthuis afscheid van het stoffelijk overschot van zijn kapelaan en voert de laatste kerkelijke rituelen uit. 'De overleden kapelaan is nog gekleed in zijn soutane, maar het lichaam is erg gezwollen', meldt de pastoor. Daarna wordt het in een, door pastoor Maas bestelde, eenvoudige kist gelegd en onder begeleiding van politieagent Soestbergen in een begrafenisauto naar kamp Vught vervoerd en aldaar - op Duits bevel- bij de poort afgeleverd.

' De kist mag men wel weer meenemen, die hebben we niet nodig' , wordt de begrafenisondernemer te verstaan gegeven. Uit piëteit met de overledene wordt hieraan geen gevolg gegeven. Het lichaam is aldaar waarschijnlijk gecremeerd.

Op zaterdag 12 augustus is er een uitvaartdienst voor kapelaan Koopmans in de Antoniuskerk.

'Hij leed om het leed voor anderen, offerde zich op voor anderen, gedachtig Christus woord: 'De Goede Herder geeft zijn leven voor zijn schapen', staat er op zijn gedachtenisprentje te lezen.

Op 8 september 1944 wordt kapelaan Raessens tot opvolger benoemd van de overleden kapelaan Koopmans.

De bevrijding komt met geweld

Op 24 oktober 1944 meldt pastoor Maas dat de kerk zeven voltreffers heeft gehad van het artillerievuur van de geallieerden die de stad bestoken tijdens de bevrijding. De Welshmen die de stad zullen bevrijden rukken op vanuit het oosten en bereiken bij Hintham de stad. De sacristie is getroffen door een voltreffer. Het projectiel is door de vloer van gewapend beton heengegaan en terechtgekomen in de verwarmingskelder waar zich zo'n 30 personen bevonden. Omdat de feitelijke explosie al had plaatsgevonden, was de uitwerking gering maar de aanwezigen vluchtten in paniek weg. Er zijn geen zwaar gewonden gevallen.

Het dak van de kerk wordt in de nok getroffen, een koepeltje op het dak wordt totaal weggeslagen en de noorderbeuk krijgt flinke gaten. Er is veel glasschade door scherfwerking. De kapel van de zusters aan de Nemiusstraat wordt eveneens zwaar getroffen. In de kelders van dit klooster hebben zich tijdens de bevrijdingsdagen vele honderden mensen schuil gehouden.

Twaalf parochianen vinden bij de bevrijding de dood door granaatslagen. Aan de Gheert van Woustraat en aan de Pelssingel branden huizenblokken uit. De oorlog heeft in de wijk de Muntel zijn sporen achtergelaten.

Na de bevrijding krijgt de pastorie te maken met inkwartiering van Engelse soldaten, terwijl ook het parochiehuus aan de Jan Schöffelaan door geallieerde militairen in beslag wordt genomen.

In de periode november 1944 tot maart 1945 meldt de pastoor nog de namen van veertien parochianen die om het leven komen door granaatslagen afgevuurd door de Duitsers die zich aan de overkant van de Maas bevinden.

In februari 1945 wordt er in de kerk een gebedsweek gehouden 'voor de bevrijding van ons Vaderland'.

Het Schaderapport van het bisdom afdeling Bouwzaken, dat na de oorlog is opgesteld, schat de totale schade aan de kerk op 16.109,60 gulden.

Bronnen: Verslag door pastoor Maas over kapelaan Koopmans in het Memoriaal van de parochie H. Antonius; Laurens Ruzius en Monique Brummans in Bossche Bladen jrg. 6 2004/2 ; Gedachtenisprentje kapelaan Koopmans; Henny Molhuysen 'Oe gote kek doar; Honderd jaar van de Wiel 1898-1998, F. van Gaal: Een monumentaal oorlogsverleden 2003

Viering van het 25-jarig bestaan van de parochiekerk in 1949

Het parochiële leven herstelt zich na de oorlog opmerkelijk snel. De oorlogstijd heeft op veel mensen een morele wissel getrokken van verdriet , angst en verlies aan mensenlevens en goederen. De eerste jaren na de oorlog kenmerken zich door schaarste,- voedsel en kleding zijn nog op de bon -, armoede en een koloniale oorlog waar

veel dienstplichtige soldaten naar toe worden gestuurd. Toch is er ook een gevoel van lotsverbondenheid en het voornemen om gezamenlijk de ellende te boven te komen. De parochie geeft in deze tijd nog uitdrukking aan de behoefte van onderlinge solidariteit en jonge kapelaans nemen initiatieven om het verenigingsleven – sport, verkennerij, toneelvereniging– tot bloei te brengen. 'Het saamhorigheidsgevoel in onze Parochie is sterk ontwikkeld, een beroep op de Parochianen om steun, hetzij voor liefdadige doeleinden, missie, of een ander goed doel, is nimmer tevergeefs', meldt het Gedenkboek van de Parochie in 1949 dan ook voldaan.

In 1949 wordt het 25 jarig bestaan van de parochiekerk 1949 groots gevierd. Ondanks de oorlog en de crisisjaren ervoor, is er veel tot stand gekomen in de parochie.

De pastoor wil een gedenkboek over de eerste 25 jaar uitgeven en dat aan alle parochianen aanbieden.

De pastoor schrikt wel terug voor de kosten van het Gedenkboek, maar dankzij een financiering vanuit de parochie (er worden enkele pagina's met advertenties toegevoegd) wordt dit initiatief, tot genoegen van de pastoor, verwezenlijkt.

In het Gedenkboek wordt teruggekeken op de beginjaren van de parochie, maar ook op het vele dat bereikt is.

De achttien priesterzonen, die de parochie heeft voortgebracht in die eerste vijftienvintig jaar dat de parochie bestaat, zijn de bekroning van deze vruchtbare arbeid.

Op dat moment telt de parochie 6.600 parochianen, iets meer dan in 1924 toen de parochie 'van start' ging. De omvang is wel kleiner geworden omdat vanuit de Muntelparochie nieuwe parochies gesticht zijn. (De H.H. Antonius en Barbara aan de Graafse Weg en de Parochie van het Allerheiligst Sacrament aan de Sonniusstraat)

Op velerlei manieren wordt de binding van de parochianen onderling en met de parochie in stand gehouden.

Hierbij behoort een aantal godsdienstige verenigingen zoals de Erewacht en de Mannenwacht van het H. Sacrament; het Comité voor de inwendige kerkversiering; de katholieke Actie; voor jongens de Piusbond en de Tarcisiusbond. Voor meisjes de Eucharistische Bond, de Maria Garde en de Maria Congregatie voor dames.

Voor de materiele en geestelijke ondersteuning van bepaalde groepen is een aantal Charitatieve verenigingen opgericht zoals: de Vincentiusvereniging en de Sint Elisabethvereniging; het Don Boscowerk en het Katholieke Thuisfront voor militairen die in het verre Indië zijn.

Verder zijn katholieke arbeiders verenigd bij de Katholieke Arbeiders Beweging en is er een bond die zich het lot aantrekt van de Katholieke Arbeiders Vrouw.

De parochie bindt de katholieke jeugd (wel gescheiden in meisjes en jongensafdelingen) aan zich door de Vereniging voor Jongens; de Kajotters en Pioniersters; de Verkenners en Welpen voor jongens en de Gidsen en Kaboutergidsen voor meisjes.

Kerkdiensten Parochie H. Antonius van Padua (Muntel)

H. Missen op Zondagen : 6.30, 7.30, 8.30, 9.30, 10.30 uur.

Werkdagen : 7.00, 7.30, 8.00, 9.00 uur

Lof : 19.00 uur

Bron: Officiële Gids voor 's-Hertogenbosch en Vught 1949

In verband met het 25 jarig bestaan van de parochie wordt een comité kerkversiering opgericht, waarvan onder meer kunstschilder Jan van de Dungen lid wordt. Het doel is om tot verdere herinrichting en verfraaiing van de kerk te komen. Piet Verdonk krijgt opdracht voor een zevental beelden in Brauvilliere kalksteen. Het zijn beelden van Antonius van Padua, Franciscus, Henricus, Arnoldus, Moeder Anna en een tweetal engelen met wierookvat. Alle zeven beelden waren ca 1,25 m hoog en worden in 1949 en 1950 geplaatst.

Na de sluiting van de kerk zijn deze beelden elders ondergebracht. Het beeld van Moeder Anna en de beide engelen bevinden zich thans in de Sint Servatiuskerk te Dinther en de beelden van Franciscus, Henricus en Arnoldus in de Sint Nicolaaskerk in Valkenswaard. De verblijfplaats van het Antoniusbeeld is onbekend.

Bronnen: 'Een beeld van Piet Verdonk'; Inventarislijst opgemaakt door de afd. Bouwzaken van het bisdom 's-Hertogenbosch febr. 1978. Th. Hoogbergen: Marius de Leeuw, Over leven en werk, kunstenaar 1915–2000; Informatie Kring HS/26/03/01. Memoriaal Parochie H. Antonius. Gedenkboek bij het 25 jarig bestaan van de Parochie van de H. Antonius van Padua 1949. Sjef Beekwilder.

De gebrandschilderde ramen van het priesterkoor

Als geschenk van de parochianen, ter gelegenheid van het 25 jarig bestaan van de parochie in 1949, wil de pastoor de kapotte vensters in het priesterkoor voorzien van gebrandschilderde ramen. Hij benadert hiervoor de Limburgse

kunstenaar Charles Eijck, die de opdracht krijgt een ontwerp te maken met als thema 'het Laatste Avondmaal'. Het Kerkbestuur is het er niet mee eens dat de pastoor al een kunstenaar voor het ontwerp van de ramen heeft benaderd en wil een inschrijving laten plaatsvinden, waar ook Bossche kunstenaars aan kunnen meedoen. De pastoor gaat voor dit idee overstag. Charles Eijck trekt zich terug. Hij heeft geen zin om een gratis ontwerp te leveren en gaat ook liever niet de competitie met andere kunstenaars aan.

Drie kunstenaars, waaronder de jonge Bosscheenaar Marius de Leeuw, dienen een ontwerp in. Het ontwerp van Marius de Leeuw wordt gekozen, al zal hij het wel moeten vereenvoudigen. De kosten voor de ramen bedragen 6000 gulden. In 1950 levert glazenier de Leeuw drie glas in lood ramen voor de vensters van het priesterkoor.

*De gebrandschilderde ramen van het priesterkoor, naar ontwerp van Marius de Leeuw.
(Foto's: Glasbewerkingsbedrijf Brabant Tilburg. Fotomontage: auteur)*

De afgebeelde verhalen van de drie bovenste vensters zijn afkomstig uit het Oude Testament en verbeelden v. l.n.r. De Mannaregen (Exodus) ; Het offer van Abraham (Genesis) en de Verspieters met de druiventros (Jozua). De onderste afbeeldingen verwijzen naar verhalen uit het Nieuwe Testament. Van links naar rechts zien we: De wonderbare broodvermenigvuldiging; Het Laatste Avondmaal en Het wijnwonder van Kana. Verticaal gezien hebben de drie ramen als thema 'Brood' (links), 'Offer' (midden), en 'Wijn' (rechts). De drie thema's verwijzen allen naar de Eucharistie.

Vóór de sloop van de kerk in 1983 zijn deze ramen uit de kerk gehaald en in opdracht van het Diocesaan Bouwbureau elders opgeslagen. Lange tijd is onduidelijk waar de ramen zijn gebleven. Dankzij het speurwerk van Sjef Beekwilder worden op de zolder van Glasbewerkingsbedrijf Brabant in Tilburg de ramen terug gevonden waar ze zijn opgeslagen in houten kratten zonder bronvermelding. Dankzij fotovergelijking kon overtuigend worden bewezen dat het hier gaat om de ramen van de vm. Antoniuskerk. Er worden momenteel pogingen ondernomen om de ramen te restaureren en ze weer te plaatsen in 's-Hertogenbosch. Besprekingen hierover zijn momenteel (maart 2009) gaande tussen Nort Lammers en Sjef Beekwilder van de werkgroep Het Kleine Monument van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch en Coen Free, directeur van het Koning Willem I College.

Kerstmis

In de veertiger jaren was Kerstmis voor een groot deel een nachtgebeuren. De nachtmis was om vier uur (in de oorlog om zes uur vanwege de spertijd) en wij mochten daar als lagere schoolkinderen mee naar toe. Midden inde nacht werd je gewekt en samen met de groten ging je door de donkere en soms vreselijk koude nacht naar die warme, feestelijk verlichte kerk. Stampvol was het, maar wij vonden altijd wel een plaatsje in de buurt van de preekstoel, waar we anders ook zaten. Stoelen werden aangesleept en aangeschoven, ook in de paden, om iedereen maar een plaats te bezorgen. De stoelenzetster, die de stoelen de volgende dag allemaal weer netjes op een rij moest zetten, liep bezorgd rond. Je bibberde en kwam niet goed bij van de slaap en de kou, maar het was heerlijk. Een onvergetelijk gevoel. Dat was Kerstmis, samen zingen, allerlei bekende liedjes , tot de mis begon. Die duurde erg lang, het waren er namelijk drie, maar de sfeer was warm en die deed je meer dan de eucharistieviering op zich. Bibberend weer naar huis en voor zeven uur 's morgens zat je al aan de balkenbrij. De kleine kinderen brachten de ochtend door met stalletjes kijken in de kerken van de stad. We hadden dan wat centen op zak voor het engeltje of het negertje dat naar ons wou knikken als wij een muntje in het beeldje stopten.

Pater Geurts, een missionaris die tijdelijk in Nederland verbleef, zorgde eens voor een gedenkwaardige kersttijd. Met een aantal parochianen werd een toneelstuk opgevoerd dat hij regisseerde. Het was Epiphania van Henri Gheon waarin een kerstengel voor de koningen uitliep met op een stok een prachtige driedimensionale kerstster. Het stuk werd op de hoeken van de straten in onze parochie opgevoerd, compleet met namaakolifant en - kameel en bovendien in het parochiehuis in de Jan Schöffelaan, waar ook gerepeteerd werd.

Bron: Honderd jaar Van de Wiel 1898 - 1998.

Interieur van de Antoniuskerk aan het begin van de jaren zestig bij een 'pontificale' eucharistieviering

De jaren vijftig en zestig: de Nederlandse Kerkprovincie komt in een crisis. .

In 1949 wordt het 25 jarig bestaan van de parochiekerk groots gevierd. De parochie kijkt terug op het vele wat is bereikt, ondanks de moeilijke jaren . Er is veel tot stand gekomen, het wijkgevoel en de onderlinge band van de bewoners van de Muntel is ook zeker terug te vinden in het parochieleven.

De opbouw van de parochie vindt plaats in een tijd dat de verzuiling in Nederland op zijn hoogtepunt is. De katholieke zuil manifesteert zich in deze tijd als een krachtig bolwerk, afgeschermd voor invloeden van buiten.

Er wordt geen gelegenheid onbenut gelaten, om dat eenheidsgevoel – de veilige geborgenheid van het Rijke Roomse Leven– met elkaar te beleven en aan de buitenwacht te tonen.

Het 25 jarig bestaan van de Muntelparochie in 1949 kan als een keerpunt in de parochiegeschiedenis gezien worden. Daar was men zich toen nog niet van bewust, maar het kan achteraf worden vastgesteld.

In de eerste vijftientig jaar was er krachtig gewerkt aan opbouw en binding, na die tijd maakten rooms katholieken zich los uit het strakke keurslijf van de verzuiling en neemt men meer en meer verantwoordelijkheid en keuzes in eigen hand, zonder deze aan de aangeleerde roomse moraal te toetsen

De Muntelparochie zou –vanuit het jubileumjaar 1949 gezien– nog 22 jaar blijven bestaan, en de Antoniuskerk, symbool van die krachtige parochie, zou 27 jaar later gesloopt worden, zonder dat er veel ophef over gemaakt zou worden.

Aan het begin van de vijftiger jaren lijkt er niet nog veel te veranderen. De Roomse zuil staat uiterlijk nog stevig overeind. Op 12 augustus 1949 wordt kapelaan van Rooij benoemd tot tweede (in rangorde) kapelaan. De parochie heeft nu drie kapelaans en deze bezetting komt een grote stadsparochie toe. De beschikbaarheid van jonge geestelijken is na de oorlog nog groot en het aantal parochianen breidt zich nog steeds uit, vooral in de buurt van de Aartshertogenlaan waar volop gebouwd wordt. De parochie telt dan 7200 parochianen.

In 1951 vermeldt de pastoor in het Memoriaal dat er in de parochie voor het eerst een openbare Sacramentsprocessie heeft plaats gevonden door de wijk. Op het Muntelplein is daarvoor een rustaltaar geplaatst.

Begin jaren vijftig wordt de Roomse eenheid in de stad benadrukt door de massale viering in het Mariajaar 1953 als er een vernieuwde Plechtige Omgang door de Bossche straten trekt. In 1954 wordt dat nog eens overgedaan als de paus het dogma van Maria Hemelvaart afkondigt en het beeld van de Zoete Lieve Vrouw in stadion de Vliert tienduizenden gelovigen trekt voor een massale Mariaviering.

Na 1956 wordt de Plechtige Omgang in de stad nog maar om de drie jaar gehouden, omdat de belangstelling terugloopt en men niet voldoende figuranten kan vinden om alle rollen in de omgang te vervullen. Na de omgangen van 1959 en 1962 vindt dan uiteindelijk in 1967 de laatste editie plaats. In 1960 schrijft de Katholieke Illustratie naar aanleiding van een succesvolle en gedurfde Lijdensmeditatie in de naburige Sint Jacobskerk: 'Traditionele meditaties hebben hun langste tijd gehad, die trekken nog maar halflege kerken. Van de 8000 parochianen van Sint Jacob heeft vijftientig procent weinig of geen contact meer met het parochieleven en heeft zich losgemaakt van de parochiegemeenschap'. Het zal in de andere Bossche parochies niet veel anders zijn.

Aan het eind van de vijftiger jaren blijkt de formule van de verzuiling niet meer te werken. De kerk komt in een crisis. Het onderhuids gegroeide gevoel dat men wil loskomen uit de periode van verzuiling wordt manifest. Van een collectief gedragen geloof, waarbij vertrouwen was in het gezag van kerkelijke voorgangers– pastoor, bisschop en paus– ontwikkelt de kerk zich tot een instituut waar een beroep gedaan wordt op de individuele overtuiging van mensen, gebaseerd op eigen inzicht. Een verschuiving van sociaal naar individueel beleefd geloof, dat ook consequenties heeft voor de inhoud van het geloof. Kennis van het geloof wordt vervangen door kennis van de wetenschap.

Bisschop W. Bekkers van Den Bosch probeert de kudde bij elkaar te houden onder de formule 'Gods Volk onderweg'. Hij ziet de Kerk als 'het volk dat de opgave heeft om de wereld leefbaar te maken voor iedereen' om zo Gods Heilsplan, de verwerkelijking van de verlossing van Christus, te realiseren'. De bisschop probeert hier de oude verticale kerkvisie van 'openbaring' van Gods visie met de mens, met de nieuwe kerkvisie die uitgaat van 'ervaring' van mensen met elkaar te verzoenen.

Hoewel de kerk in de zestiger en zeventiger jaren probeert als organisatie en sociale beweging een antwoord te geven op de veranderde tijdgeest, verlaten gelovigen massaal de kerk, terwijl priesters– hun voorgangers–, het ambt verlaten.

Men kan de ontwikkelingen van de katholieke kerk in de jaren zestig weergeven door te wijzen op de grote massa van katholieken die de kerk als trouw kerkganger de rug toe keert, maar er is ook een grote groep gelovigen is die binnen de kerk actief blijft. Idealisme leidt tot betrokkenheid met de vredesbeweging, of het vrijwilligerswerk voor

dak- en thuislozen. De publieke rol neemt in die jaren sterk toe, waardoor de waardering voor de kerk toeneemt. Het mysterie en de devotie verdwijnt geruisloos terwijl het appèl van het evangelie om je als gelovige daadwerkelijk voor de wereld in te zetten, toeneemt. Allerlei kerkelijke gebruiken worden in snel tempo afgeschaft, terwijl er niemand is die er zich erg druk maakt. Diegenen die dat wel doen, keren de kerk uit frustratie de rug toe.

De 'achterblijvers' worden in allerlei werkgroepen actief betrokken. Over kerkelijke en wereldlijke onderwerpen, waar eerder de geestelijkheid de zeggenschap over had, wordt druk gediscussieerd en bij kerkelijke vieringen telt de inbreng van alle gelovigen. Pastoors en kapelaans worden 'pastor' om aan te geven dat ze niet meer boven het Godsvolk staan maar dienstbaar willen zijn aan 'Gods Volk onderweg'.

De nabij gelegen Bartjeskerk (H.H. Antonius en Barbara) heeft een Jongerenkoor, dat maandelijks kerkelijke vieringen opluistert, waar de halve stad op afkomt. Mede naar aanleiding van dit succes wordt ook in de Antoniusparochie een Jongerenkoor opgericht en houdt men maandelijks jongerenvieringen.

Tot de sluiting van kerk heeft dit Jongerenkoor met regelmaat de misvieringen met zang opgeluisterd.

Samenvoeging van parochies, gevolgd door sluiting en sloop van de kerk

De wijk de Muntel is na 50 jaar sterk vergrijsd. 25 % van haar inwoners is ouder dan 65 jaar. De wijk die veel bovenwoningen kent, is niet meer aantrekkelijk voor jonge gezinnen. Bovenwoningen worden steeds meer verhuurd aan studenten van de nabij gelegen H.T.S. en H.A.S. Zo raakt de wijk veel van haar oorspronkelijke bevolking kwijt en wordt de binding met de parochie steeds losser. Telde de parochie in 1949 nog 7200 parochianen, in 1967 zijn dat er 5945 en twee jaar later, in 1969, nog 5159.

Op 1 juli 1971 vindt er een samenvoeging plaats van de parochie H. Antonius (de Muntel) met de parochie van het Allerheiligst Sacrament (de Vliert). Deze parochiële samenvoeging- de eerste in Den Bosch- is mede een gevolg van het rapport Kerkopbouw Binnenstad dat in 1970 is verschenen. ' Aan de veelzijdige verlangens van gelovigen en priesters kan slechts worden voldaan als men van een veel bredere basis uitgaat. De bestaande parochies dienen uit te groeien tot pastorale districten', aldus de brief van Mgr. Bluysen aan de parochianen. Door beide Parochiebesturen is drie jaar lang overleg gevoerd over dit samengaan. Zo ontstaat de parochie Muntel-Vliert met 6000 zielen. Teamleider van de nieuwe parochie wordt pastor J. J. Slaats, pastoor van de Muntelkerk sinds 11 maart 1967. Een van de laatste kerkelijke hoogtepunten van de parochie is de priesterwijding van Marijn van de Laar (24 jaar oud), op 20 april 1974. Marijn de Laar is werkzaam in de parochie Muntel-Vliert en in de Antoniuskerk wordt hij tot priester gewijd door Mgr. J. Bluysen, bisschop van Den Bosch. Op 1 april 1977 wordt de kerk van de H. Antonius officieel gesloten. De Sacramentskerk heeft een verbouwing achter de rug waarbij een kleinere kerkruimte in de bestaande 'grote' kerk tot stand is gekomen en het aantal zitplaatsen is teruggebracht van 1394 tot 468. In 2001- 25 jaar later- wordt ook de H. Sacramentskerk gesloten en in het najaar van 2002 gesloopt vanwege achterstallig onderhoud en verval. In november 2003 wordt aan de Sonniusstraat een nieuwe kerkruimte in gebruik genomen voor de parochie Muntel-Vliert. In 2005 wordt de parochie deel van de Pastorale Eenheid Groot-Oost, in 2007 omgedoopt tot 'Parochie Moeder Teresa.'

*Het lege interieur van de
Antoniuskerk na de sluiting
Foto: Parochiearchief*

In juni 1979 bericht het Brabants Dagblad over de voorgenomen sloop van de Antoniuskerk door het Kerkbestuur en over de plannen voor de bouw van een woonflat op de plaats van de Muntelkerk naar ontwerp van architectenbureau Calis uit den Bosch

De Bond Heemschut spant zich in om de kerk voor sloop te behoeden. In een brief aan de Gemeenteraad voert de Bond aan dat de kerk 'architectonisch en stedenbouwkundig waardevol is'. 'De kerk is gaaf van compositie en heeft een sterke ruimtewerking. Stedenbouwkundig is het gebouw dominant in de wijk en vormt een visuele afsluiting van zowel het kapelaan Koopmansplein als van de Jan de la Barlaan. De kerk is goed onderhouden en kan zonder veel kosten een andere bestemming krijgen. De sloop zou een groot verlies zijn voor Den Bosch', aldus de Bond.

Het Bisschoppelijk Bouwbureau voert hiertegen aan 'dat de verbouw van de kerk met behoud van het casco uitputtend is bekeken, maar niet haalbaar is. Indien een sociaal culturele bestemming niet realiseerbaar is dan slopen wij liever dan dat het gebouw aftakelt,' aldus de heer van de Geld van het Bisschoppelijk Bouwbureau. 'Als we alle gebouwen zoals de Muntelkerk zouden moeten behouden, dan moeten we nog heel wat behouden', voegt hij eraan toe.

De raadsgroepering Knillis schaart zich achter het voornemen van de Bond Heemschut om sloop te voorkomen. Knillis ziet mogelijkheden om het gebouw te betrekken bij de plannen die bestaan om in het HTS-gebouw aan het Kapelaan Koopmansplein de Kunstacademie te vestigen. De kerk kan dan dienst doen als expositieruimte of als workshopruimte voor studenten.

In augustus 1982 doet de raadsgroepering Knillis nogmaals een poging de Antoniuskerk van de sloop te redden. Aanleiding zijn de geruchten dat de voorgenomen bouw van de flat geen doorgang zou vinden. Knillis meent dat B&W hun besluit tot sloop moeten heroverwegen. Architectenbureau Calis toont zich hierover verbaasd. Het plan voor de bouw van de bejaardenwoningen wordt op 15 augustus ingediend bij de Gemeente.

Een jaar later, op zaterdag 3 augustus 1983, meldt het Brabants Dagblad dat B. en W. een sloopvergunning voor de Antoniuskerk hebben afgegeven. Het Rosmalense bedrijf van Alebeek start in november 1983 met de sloop van de kerk die 'naar verwachting circa vijf weken in beslag zal nemen', aldus de krant. Onder toezien oog van vele bewoners verdwijnt in enkele weken de Antoniuskerk uit het wijkbeeld van de Muntel. De Antoniuskerk is met haar lage torens te gedrongen om een oriëntatiepunt en karakteristiek herkenningspunt voor de hele wijk te zijn, maar het Kapelaan Koopmansplein en de daarop uitkomende Jan de la Barlaan en de van Noremborghstraat missen voortaan de visuele afsluiting van de voorgevel met torentjes en dat kolossale rode dak erachter, ooit een plaats van ontmoeting en zingeving in de wijk. In 1985 worden op de plaats van de voormalige Antoniuskerk 53 seniorenwoningen gebouwd in opdracht van L.K.K.B. Het complex krijgt de naam 'Kapelaan Koopmansflat'.

*Sloop van de Antoniuskerk
De stenen toren van de kerk wordt omgetrokken*

Foto's : Willem Hörmann november 1983

Met de sloop van de Antoniuskerk is het bouwblok van kerk, pastorie, parochiehuis, scholen, klooster en 'pension' doorbroken en wordt later ingevuld met een flatgebouw dat in stijl en bestemming afwijkt van het oorspronkelijk 'geestelijk centrum' van de Muntel. De pastorie van architect Wolter te Riele blijft bestaan. Bij de fusie van de parochies in 1971 heeft het haar functie al verloren. Aanvankelijk wordt het door verschillende kerkelijke organisaties gebruikt. Nu is er het Marokkaans Consulaat in gevestigd.

Van de vier grote parochiekerken die tussen 1920 en 1955 in de wijken ten noorden van de binnenstad werden gebouwd – Antoniuskerk, Antonius- en Barbarakerk (Bartjeskerk), Sacramentskerk en de kerk van de H.H. Harten- bestaat anno 2007 alleen de laatste nog als kerkgebouw en is onderdeel van de Parochie van Moeder Theresa dat het hele oostelijke stadsdeel omvat. De nieuwe, maar sterk verkleinde Sacramentskerk maakt daar ook deel van uit.

Bronnen: J. v. Bijsterveldt en L. v. Vroonhoven: Een tijdsbeeld uit Brabant: 1960 – 2000; Brabants Dagblad juni 1979; 4 aug.1982; 6 augustus 1983; november 1983 en Het Gewest van 2 aug. 1977; 'Haal Judas en Petrus voor de microfoon', Artikel uit de Kath. Illustratie van maart 1960 ; Geert Mak: De eeuw van mijn vader, Amsterdam 1999 ; Henny Molhuysen: Achter de Voorgevel, Brabants Dagblad aug. 1989; Brabants Dagblad 21-6-1971.

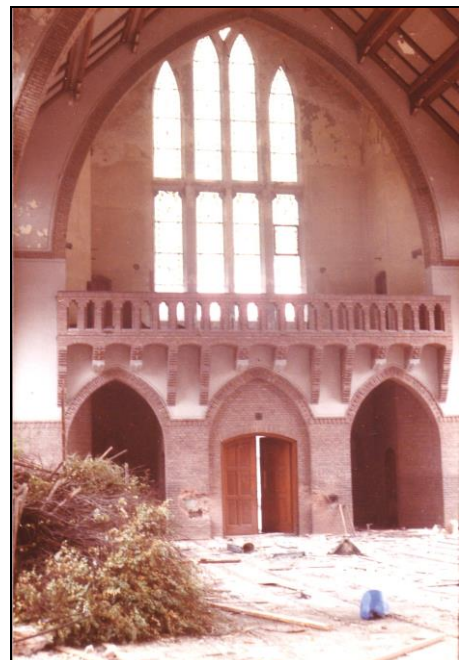
Opnames van de afbraak van de Antoniuskerk, november 1983.

Boven:
Voorgevel en koor
(foto: auteur)

Links:
Koorpartij met
klokkenstoel.
(foto: mevr. Lubbers)

Rechts :
Orgelfront met binnenzijde
voorgevel
(foto: Willem Hörmann)

Bouwpastoor Arnoldus de Beer

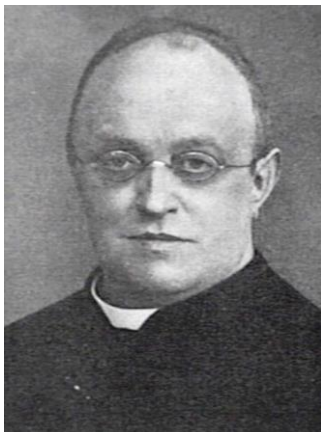
Op 14 mei 1924 wordt pastoor Arnoldus Joannes Maria de Beer geïnstalleerd als pastoor van der Parochie van de H. Antonius van Padua, waar hij al op 6 december 1920 voor gevraagd is door Mgr. Diepen.

Arnoldus de Beer is geboren te Tilburg op 26 september 1889. Op 17 mei 1913 is hij priester gewijd in de Sint Janskathedraal door Mgr. van de Ven. Op 31 augustus 1914 wordt hij benoemd tot kapelaan in Waspik en anderhalf jaar later, op 7 april 1916 volgt zijn benoeming tot kapelaan van de Sint Janskathedraal.

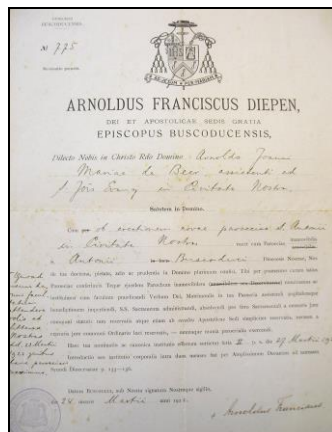
Op 18 oktober 1918 wordt hij professor aan het Groot Seminarie te Haaren.

Op dinsdag 11 april 1944, precies twintig jaar na de wijding van zijn kerk, overlijdt pastoor de Beer, die aan suikerziekte leed, vrij onverwachts aan een beroerte als hij het Grootziekingasthuis verlaat. Zijn stoffelijk overschot wordt opgebaard in zijn Antoniuskerk, waar vele parochianen afscheid van hem komen nemen.

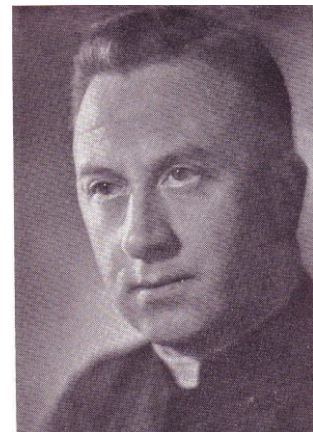
Op vrijdag 14 april vindt de uitvaart en begrafenis plaats in het priestergraf op de R.K. begraafplaats te Orthen van deze eerste pastoor van de Antoniuskerk

Bouwpastoor Arnoldus de Beer
* 26-9-1889 + 11 april 1944

Benoemingsbrief van Arnoldo de Beer tot pastoor van de nieuw op te richten parochie van de H. Antonius 'in deze stad' d.d. 27 maart 1922.

Pastoor H. Maas
* 1900 + 22 oktober 1977

Pastoor H. J. Maas

Op 21 april 1944 wordt kapelaan H. J. Maas benoemd tot pastoor. Hij is geboren in Lage Mierde in 1900 en in 1925 priester gewijd. Hij is als kapelaan onder andere werkzaam geweest in de Antoniusparochie en in de parochie van St. Jan in Den Bosch. Op 28 april 1944, nog in dezelfde maand waarin zijn voorganger is overleden, wordt H. Maas geïnstalleerd als nieuwe pastoor. Na bijna 23 jaar pastoor van de parochie van de H. Antonius geweest te zijn neemt pastoor Maas op zondag 5 maart 1967 afscheid van de Muntelparochie in een eucharistieviering waar hij voorgaat met kapelaan van de Eynde. Hij verhuist naar de Hertog Hendriksingel in deze stad. Bij zijn afscheid roemt de vice-voorzitter van het Kerkbestuur de scheidende pastoor en spreekt over een 'bloeiende parochie die in het bisdom een klinkende naam heeft.' Op 22 oktober 1977 overlijdt oud-pastoor Maas in Mariaoord te Rosmalen op bijna 77 jarige leeftijd. Zijn uitvaart vindt plaats vanuit de Sint Janskathedraal.

Door zijn parochianen wordt Pastoor Maas omschreven als een wat goeiige man die zich meestal op de achtergrond hield en zijn kapelaans veel vrijheid gaf om het parochiewerk te verrichten.

Pastoor J. Slaats

Op zaterdagavond 11 maart 1967 wordt J. J. Slaats in de Antoniuskerk door de deken Brouwers tot nieuwe pastoor geïnstalleerd met assistentie van kapelaan Van Baken. De nieuwe pastoor is op 19 maart 1918 geboren te Asten en op 31 mei 1947 tot priester gewijd.

Na drie jaar van voorbereiding en overleg tussen de twee parochiebesturen van de H. Antonius en H. Sacrament wordt op 4 oktober 1970 besloten om beide parochies samen te voegen. Op 1 juli 1971 krijgt de daadwerkelijke samenvoeging haar beslag en ontstaat de parochie Muntel-Vliert. Pastoor J. Slaats wordt teamleider van de nieuwe parochie. Als reden van de samenvoeging wordt gegeven om een 'meer gedegen, efficiënter en economischer wijze van pastoraal werken mogelijk te maken'. Naast de voordelen wordt de aanwezigheid van twee

kerkgebouwen ook als een probleem gezien. 'Vooral op zondag als diensten als een dienstregeling van de spoorwegen op elkaar moeten zijn afgestemd.' De pastorie van de H. Antonius aan het Kapelaan Koopmansplein wordt gesloten en het Diocesaan Centrum van het bisdom neemt er zijn intrek. Pastoor J. Slaats blijft aan de nieuwe parochie Muntel-Vliert met 'thuisbasis' de Sacramentskerk verbonden tot aan zijn overlijden in 1985.

Links: Afbeelding van Cor Versteegh uit 'het Bisdomblad 1972'.

Kapelaans

In de trilogie 'Kroniek ener Parochie', beter bekend als 'Dagboek van een herdershond' van auteur Jacques Schreurs duidt een oudere pastoor zijn pas benoemde kapelaan aan als 'zijn herdershond'. Hiermee bedoelde de pastoor te zeggen dat de kapelaan aan de leiband van de pastoor diende te lopen, diens bevelen mocht uitvoeren en de taak kreeg om de lastige klusjes op te knappen.

In de praktijk bepaalt de pastoor zelf de marges waarbinnen een nieuw benoemde kapelaan mag opereren en hij belast hem met de taken die behoren bij een 'jongste kapelaan'. Zijn er meer kapelaans dan krijgt de oudste meer prestigieuze taken dan de jongste. Op de pastorie is de hiërarchie bepalend.

Maar natuurlijk speelt ook de persoonlijkheid en het initiatief van de nieuw benoemde een belangrijke rol.

Als het klikt met de pastoor krijgt de kapelaan veel vrijheid en kan hij zijn stempel drukken op de ontwikkeling van de parochie. Ook in de Muntelparochie zijn er kapelaans, die hun sporen hebben achter gelaten.

In de eerste vijfentwintig jaar van de parochie zijn er negen kapelaans werkzaam geweest.

In de beginjaren wordt de pastoor geassisteerd door twee kapelaans later is dit aantal uitgebreid tot drie vanwege de groei van het aantal parochianen. Sommige kapelaans blijven kort, zo'n jaar of twee. Anderen krijgen na zes of acht jaar elders een benoeming. Zijn ze nog jong dan worden ze elders weer kapelaan of rector. Bij veertigers is de kans groot dat ze bij een volgende benoeming pastoor worden. Van enkele kapelaans geef ik een korte karakterschets.

Kapelaan Raessens is vrijmoedig en vrolijk. Hij kondigt eind veertiger jaren op de Muntel een nieuwe tijd aan. In zijn preken schuwt hij de anekdote niet, zijn onderwerpen kiest hij uit het dagelijks leven, in zijn taalgebruik sluit hij aan bij dat van zijn parochianen. Hij wordt pastoor in Nijmegen.

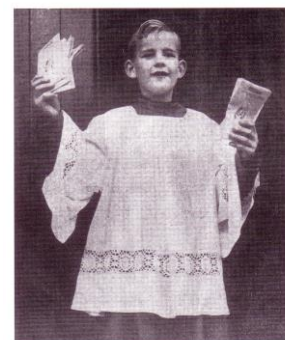
Kapelaan van Rooy, die vroom en gedienschtig overkomt, heeft in de vijftiger jaren de zorg voor de liturgische plechtigheden en dus ook voor de misdienaars. Alles wordt door hem tot in de puntjes georganiseerd. Hij wordt later pastoor in Veldhoven.

Kapelaan Somers is meer intellectueel aangelegd en uiterst sympathiek. Hij wordt later benoemd tot President van het Groot-Seminarie in Haaren. Als zijn benoeming bekend wordt gemaakt is hij er, in al zijn bescheidenheid, helemaal ondersteboven van.

Bronnen: Nieuwe Brabantsche Courant 11 en 14 april 1944; Brabants Dagblad 6 en 13 maart 1967; Bisdomblad 1972; Honderd jaar van de Wiel 1898-1998

Misdienaars

Kapelaan van Rooy had zich, toen ik een jaar of zeven was, bij moeder aangediend met de mededeling: 'Ik heb een grote verrassing voor uw zoon: Sjef mag misdienaar worden!', reden tot grote hilariteit bij de broers en zusjes. Nooit zijn wij met tegenzin misdienaar geweest: als toch werd verondersteld dat je naar de kerk ging, kon je beter actief op het altaar zijn, dan je onder het kerkvolk te bevinden. Als misdienaar doorliepen wij alle rangen van kruipengel tot ceremoniaris, volgens rooster werden we ingeschaald om, om de andere week dagelijks een van de vier reguliere missen, dan wel het lof te dienen. Hoger stond je aangeschreven als je 's zondags tijdens de hoogmis of op hoogtijdagen mocht 'dienen'.

Sjef van de Wiel verkoopt misboekjes voor 5 cent per stuk aan het kerkportaal van de Antoniuskerk in 1955.

Bronnen: Honderd jaar Van de Wiel 1898-1998/ St. Jansklokken

Parochiescholen

Sinds de financiële gelijkstelling van het Openbaar en Bijzonder onderwijs bij wet geregeld werd in 1917, is de stichting van bijzondere scholen eenvoudiger geworden en geeft de (gemeentelijke) overheid ook steun bij de oprichting van deze scholen in de nieuwe delen van de stad. In tegenstelling tot het Openbaar en Protestants-Christelijk onderwijs worden bij het R.K. bijzonder onderwijs aparte scholen opgericht voor jongens en meisjes..

Al op 1 september 1921 opent de Sint Jansstichting in de Nieuwstraat, in het gebouw van de oude openbare school, een bijzondere R.K. school, bestemd voor jongens van de 'nieuw op te richten parochie op de Muntel'.

De school start met de drie laagste klassen terwijl er ieder jaar een leerjaar bij komt. De heer Rabou wordt benoemd tot hoofd van de school. Deze school is de eerste bijzondere school van de stad waar alleen lekenpersoneel werkt.

Op 24 juni 1925 komt een nieuw schoolgebouw gereed aan de Gelderse Dam. De school is een ontwerp van de Bossche architecten H.W. Valk en W. van Aalst. Als vier jaar later, in juni 1929, een nieuwe jongensschool, genoemd naar Petrus Canisius, gebouwd wordt aan de Graafseweg, bestemd als parochieschool voor de nieuw gestichte parochie van H. Antonius en Barbara, gaan de meeste jongens, met het hoofd van de school de heer Rabou, over naar dit nieuwe gebouw. De Antoniusparochie heeft nu – tijdelijk – geen eigen parochieschool meer voor jongens.

Het schoolgebouw aan de Gelderse Dam wordt met ingang van het nieuwe schooljaar – maandag 2 september 1929 – bestemd als meisjesschool en krijgt de naam Zoete Lieve Vrouweschool. De school wordt geleid door de Zusters van Schijndel. De school telt bij de start 221 leerlingen.

Aan het begin van het nieuwe jaar, op 7 januari 1930, starten de zusters ook met het geven van Montessori- en Fröbelonderwijs aan kleuters.

Op 16 juni 1931 wordt met de bouw gestart voor een nieuwe jongensschool – de Antoniuschool genaamd – aan de Jan Schöffelaar. Het gebouw is op 24 juni 1932 opgeleverd en op 5 september van dat jaar, bij het begin van het nieuwe schooljaar start men met het geven van onderwijs. Op 23 september 1932 wordt deze school – met een nieuw hoofd, de heer Gudde, – ingezegend door Mgr. Diepen.

Antoniuschool aan de Jan Schöffelaar (foto: Stadsarchief)

Zoete Lieve Vrouweschool aan de Gelderse Dam (foto: auteur)

In 1949 wordt een nieuwe jongensschool – de Mgr. Zwijsenschool – aan de Leonardus van Veghelstraat gesticht voor de kinderen uit de nieuwbouwwijk de Vliert. Het is een gezamenlijk initiatief van de parochies van H. Antonius en Allerheiligst Sacrament. Op 30 januari 1952 is de school ingezegend door pastoor Maas.

In 1952 blijkt dat de Mgr. Zwijsenschool de groei van het aantal leerlingen op de Vliert niet aan kan en er wordt een derde jongensschool gebouwd, wederom bestemd voor de jeugd van beide parochies.

Op 21 mei 1954 is de Petrus Canisiuschool gelegen op de hoek van de Antoon der Kinderenlaan ingewijd. Voor het geven van onderwijs wordt ook hier een beroep gedaan op de fraters van Tilburg, die aan de Sonniusstraat op de Vliert in het fraterhuis 'Leonardus van Veghel' wonen. De aanwezigheid van de fraters op de Canisiuschool duurt maar kort. In 1958 vertrekken zij daar alweer en laten zij het onderwijs over aan lekenonderwijzers. Op de Mgr. Zwijsenschool blijven fraters wel actief, tot in de jaren zeventig, de laatste religieus – het hoofd der school, frater Albertus – met pensioen gaat.

In de jaren zestig kampen de scholen op de Muntel en de Vliert met een achteruitgang van het aantal leerlingen vanwege een vergrijzing van de wijken. Het aantal leerlingen op de vijf katholieke scholen in beide wijken daalt van 1689 leerlingen in 1960 tot 1104 leerlingen in 1967.

In 1965 worden de scholen op de Vliert 'gemengde' scholen met jongens en meisjes, in 1967 gevolgd door de Antoniuschool aan de Jan Schöfflerlaan. In 1968 trekken de Zusters zich terug uit het onderwijs aan de Zoete Lieve Vrouweschool aan de Gelderse Dam, waarna ook deze school 'gemengd' wordt.

In 1970 gaan de Antoniuschool en de Zoete Lieve Vrouweschool samen verder in het gebouw aan de Gelderse Dam. Het schoolgebouw aan de Jan Schöfflerlaan wordt dan afgestoten.

Het klooster van de Zusters van Liefde uit Schijndel aan de Nemijsstraat

Op 12 januari 1923 dienen de Zusters van Liefde uit Schijndel een verzoek in bij de Gemeente om grond te mogen kopen voor de bouw van een klooster en school aan de Nemijsstraat.

Voor het geven van bijzonder onderwijs aan meisjes lukt het pastoor de Beer om de Overste van de Congregatie van de Zusters van Liefde uit Schijndel over te halen om deze taak op zich te nemen.

Nadat de grond is aangekocht wordt er in 1927 een ontwerp voor het klooster gemaakt door de Bossche architect H. Valk. Op 24 januari 1928 wordt aangevangen met de bouw van het klooster van de Zusters aan de Nemijsstraat door aannemer A. van de Steen uit Hintham. Op 29 augustus 1929 arriveren de eerste zusters in het klooster en op maandag 2 september 1929 starten ze met het geven van onderwijs aan meisjes op de Onze Lieve Vrouweschool aan de Gelderse Dam met een Fröbelkleuterschool en een kleuterschool volgens de ideeën van de Italiaanse pedagoge Maria Montessori (1870 – 1952). Waarschijnlijk is het (officieel) de eerste kleuterschool in Nederland die volgens dit principe werkt.

Op 5 februari 1930 wordt de nieuwe kapel van de zusters aan de Nemijsstraat ingezegend. Het klooster is toegewijd aan de Zoete Moeder met verwijzing naar de Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch, wier beeltenis boven de ingang een plaats krijgt. Het binnenterrein, omgeven door kerk, klooster, scholen en parochiehuis, verandert in een prachtige tuin. Ooit telde het klooster 24 zusters.

Naast het klooster op de hoek van de Nemijsstraat /Gheert van Woustraat en aan de Jan Schöfflerlaan worden, naar ontwerp van de Bossche architect H.M. de Graaf in 1936 twee pensionaten gebouwd voor oudere dames en heren, waarvan de zusters de leiding hebben.

De kloosterkapel loopt bij de bevrijding veel schade op. Uit dankbaarheid voor de mogelijkheid die de zusters in deze benarde tijd geboden hebben aan buurtgenoten om in het klooster een veilig heenkomen te zoeken, schenken zij twee gebrandschilderde ramen voor het herstel van de kapel.

Nadat de zusters zich in 1968 hebben teruggetrokken uit het onderwijs leggen zij zich geheel toe op de gezinszorg en verzorging van ouderen in beide pensionaten.

Per 1 mei 2004 hebben de laatste negen zusters het klooster – dat nu de status van Rijksmonument heeft– verlaten. In maart 2009 wordt een samenwerkingsovereenkomst getekend tussen verschillende instanties om het voormalige kloostergebouw geschikt te maken voor jongeren die er werkervaring op kunnen doen, terwijl er voor 20 van hen woonruimte in het complex beschikbaar komt.

*Klooster van de Zusters van Liefde aan de Nemijsstraat
Prentbriefkaart. Uitgave: Atelier Schreurs ca 1938
Collectie auteur*

*Pension uit 1936 op de hoek Nemijsstraat–Gheert v. Woustraat
Prentbriefkaart. Uitgave: fotobureau het Zuiden ca 1950
Collectie auteur*

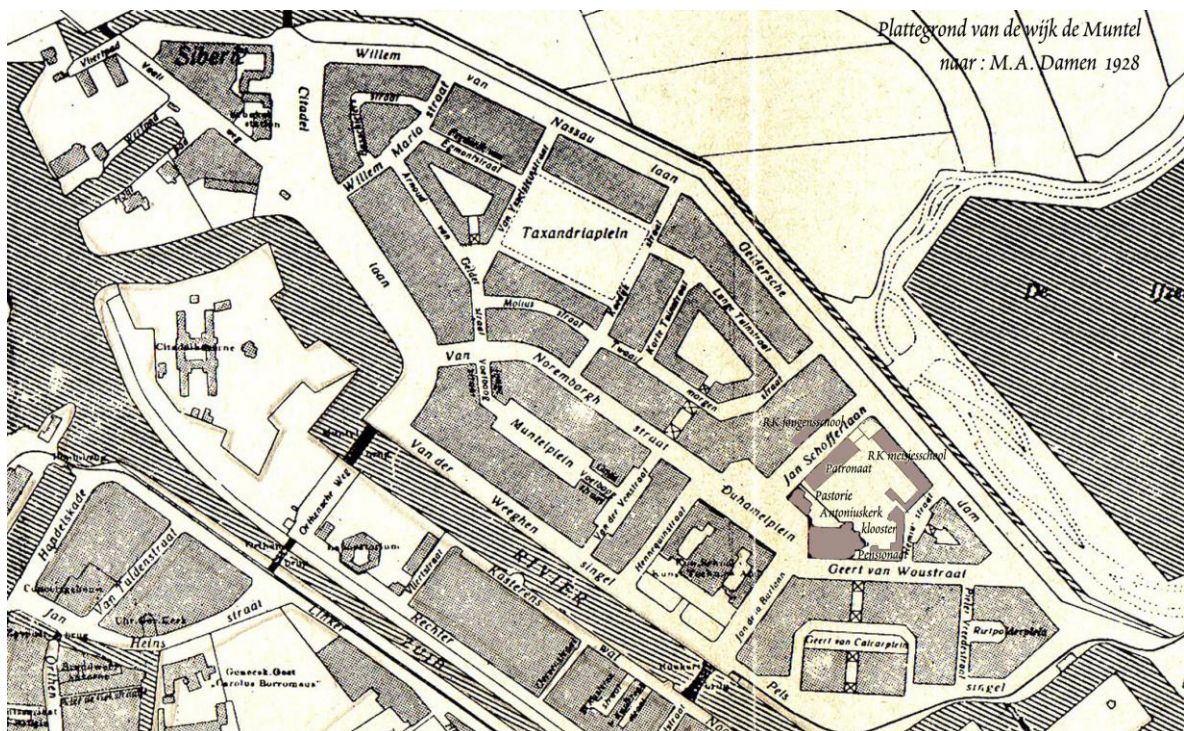
Parochiehuis

Op 15 december 1930 is het nieuwe parochiehuis aan de Jan Schöffellaan aanbesteed. Het gebouw is ontworpen door architect H.M. de Graaf. Op 14 augustus 1932 wordt het in gebruik genomen na inzegening door de Bossche bisschop Mgr. Diepen.

Naast dit Parochiehuis wordt een pand gebouwd door de O.L. Vrouwestichting voor het Vrouwelijk Jeugdwerk in de stad. Na de oorlog, in 1948, koopt de parochie dit gebouw en komt zo in haar bezit.

Het Parochiehuis is na de sluiting van de kerk verkocht aan de gemeente, die er een Buurthuis laat beheren onder de naam 'de Slinger'.

Bronnen: Gedenboek Parochie H. Antonius (1949) ; J. van der Vaart: Hendrik Willem Valk (2007); Memoriaal Parochie Sint Antonius; Het Rooms Katholiek lager Onderwijs in de Gemeente 's-Hertogenbosch (1968) ; Zr. Arnoldi in: De Muntel 'Een Nieuw Land van Belofte' ; Artikel over het klooster aan de Nemiusstraat: Brabants Dagblad 15-5-2004.

Kaart van de Muntel. De wijk bestaat uit verschillende gesloten bouwblokken die de wijk een eigen karakter geven. Het kwadrant van kerk, scholen, parochiehuis en klooster vormt hierop geen uitzondering. Gelegen aan het centrale plein van de wijk, bouwkundig gezien eerder organisch ingepast dan dominerend.

Duhamelplein omstreeks 1938.
Kerk en pastorie liggen aan het plein.
Daarachter is de kapel van het klooster van de Zusters van Schijndel te zien.
Links, naast de pastorie, het dak van de meisjesschool aan de Gelderse Dam.

Prentbriefkaart, uitgave REB Baarn.
collectie auteur

Beschrijving van het kerkgebouw

Antoniuskerk met links de pastorie, kort na de oplevering in 1924. Het Duhamelplein moet zijn betrating nog krijgen.
Foto: Archief architect W. te Riele NAI Rotterdam.

Mgr. H. van Helvoort (1902–1990) is na de oorlog de belangrijkste persoon van het Bisschoppelijk Bouwbureau, die het bisdom adviseert op gebied van nieuwbouw, verbouw of restauratie van kerken aangaan. Vanaf de zestiger jaren worden in hoog tempo kerken gesloten of afgebroken. Om een beter inzicht te krijgen in wat het bisdom aan kerkgebouwen bezit, wie hun architecten zijn en wat de cultuurhistorische waarde is (in relatie tot de andere kerken van diezelfde architecten), komt er, onder zijn leiding een Bisschoppelijke Commissie voor Monumentenzorg in het bisdom Den Bosch tot stand. Deze Commissie krijgt de opdracht een inventarisatie te maken van het werk van architecten die in de negentiende en twintigste eeuw kerken tot stand hebben gebracht in het bisdom Den Bosch. Van alle in aanmerking komende kerken wordt een (bouwkundige) beschrijving gemaakt door Mgr. van Helvoort en daarna volgt er binnen de commissie een uitvoerige discussie over de kerken die monumentaal waardig zijn. Hierbij wordt aandacht besteed aan de stedenbouwkundige ligging, het silhouet in de stad of wijk, de bouwmassa van de kerk en de bouwkunstige uitwerking van de onderdelen van het gebouw.

Onderstaande beschrijving van de Antoniuskerk – in een bewerking van de auteur – en het eindoordeel over het kerkgebouw zijn van zijn hand.

Algemeen karakter

De Antoniuskerk heeft een hoog middenschip met vensters en lagere zijbeuken die afgesloten worden met een muur met daarin vensters. Daarom kunnen we spreken van een basale opbouw.

Architect Wolter te Riele drukt zijn persoonlijke stempel op de vormgeving, zodat de kerk een mengeling is geworden van gotische en andere motieven in de detaillering.

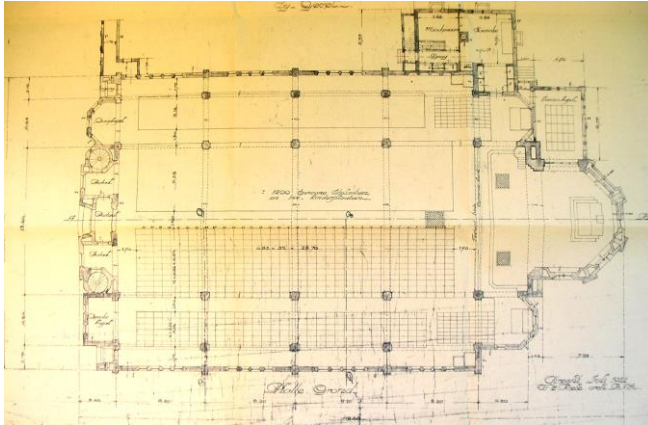
De kerk heeft een ingangspartij van drie portalen, aan weerszijden geflankeerd door een achthoekige traptoren. Naast deze traptorens liggen aan de noordzijde een doopkapel en aan de zuidzijde een devotiekapel. De kerk is oost–west georiënteerd. Tussen de westelijke ingangspartij en het priesterkoor liggen vier traveeën. De grote houten kap wordt onderbroken door vier gemetselde gordelbogen waarop de kaspanten rusten. Het priesterkoor, nog onder het hoofdzadeldak gelegen, heeft een kortere travee, maar is even breed als het middenschip. Na deze priesterkoortravee volgt een zware insnoeringsboog (verlaagde bakstenen gordelboog) met daarachter een lagere en smallere vijfzijdige apsis.

Hier volgt de architect zijn leermeester Pierre Cuypers die dit principe in zijn kerken veelvuldig toepaste om zijn ontwerpen meer dimensie te geven. Op de verlaagde gordelboog liet Cuypers schilderijen plaatsen.

Te Riele deed dat ook bij enkele van zijn ontwerpen (b.v. in Denekamp), maar niet bij de Antoniuskerk.

De twee buitenste zijdes van de apsis lopen parallel aan de lengteas, de drie anderen vormen een 3/8 sluiting. De zijbeuken zijn anders ingedeeld dan in neogotische kerken, waar de banken tegen de buitenmuren staan. Bij de Antoniuskerk loopt er langs de buitenmuur een doorgang, zoals ook te zien is bij de kerk van H. Drievuldigheid te Oldenzaal.

Het gevolg van deze gedachte is, dat ook de zijbeuken weer pilaren krijgen langs deze loopgang. Iedere travee van de zijbeuken is afgedekt met een zadeldak dat loodrecht op de lengteas van de kerk staat.

Volgens opgave van de architect is er plaats voor '1200 gewone zitplaatsen en 144 kinderzitplaatsen. Rechtsboven het priesterkoor is een kapel voor de zusters gepland. Aanvankelijk was de kerkruimte grotendeels gevuld met losse bidstoelen. Later komen er meer banken in de kerk en wordt het aantal plaatsen teruggebracht.

Plattegrond van de Antoniuskerk, ontwerptekening van de architect. (Parochiearchief)

Bij de ingangspartij lopen de zijbeuken uit op de doopkapel en de devotiekapel. De loopgangen lopen uit op de zij-ingangen aan de voorzijde van de kerk. Bij het priesterkoor komen de zijbeuken uit op zijaltaren die met een 3/8 sluiting de zijbeuken aan weerszijden afsluiten. De loopgangen komen uit op een eindmuur, waartegen twee biechtstoelen gepland zijn. De steunberen van de gordelbogen die de kerkruimte overspannen zijn voornamelijk binnen de muurmassa opgetrokken. Ze zijn voorzien van openingen waar aan beide zijden de loopgangen doorheen gaan. Opmerkelijk is de tegenstelling van de middenbeuk met de zijbeuken. De middenbeuk is een doorgaande ruimte, door zware spits toelopende gordelbogen in traveeën verdeeld, terwijl de zijbeuken bestaan uit een serie aaneengesloten en onderling verbonden traveeën met dwars op de lengteas geplaatste daken. De middenbeuk steekt maar weinig boven de daknok van de zijbeuken uit. Boven de muren van deze beuk is dan ook maar weinig plaats voor vensters. Deze vensters hebben opmerkelijk strakke vormen - rechthoek met daarop een gelijkzijdige driehoek - maar zitten beknelde tussen de daknok van iedere zijbeuk travee en het zadeldak van de kerk. Aan de binnenzijde zijn deze vensters omsloten door een zwaar overkragend spitsboogfries.

Interieur van de Antoniuskerk, gezien in westelijke richting, kort na het gereedkomen van het gebouw in 1924. (Foto: Archief van architect W. te Riele, NAI Rotterdam)

Maten en materiaalgebruik

De lengte van het gebouw is 50 meter, de breedte 27 meter en de inwendige hoogte bedraagt 20 meter. Het aantal zitplaatsen op de losse stoelen is 998 en 55 bidstoelen, zodat het totaal uitkwam op 1053 plaatsen. Toen er na de oorlog kerkbanken in het gebouw zijn geplaatst, is het aantal zitplaatsen in de kerk teruggebracht naar 600. De kerk is opgetrokken uit waalsteen. De dakbedekking bestaat uit verbeterde Hollandse (rode) pannen.

Beschrijving van het exterieur

*Voorgevel Antoniuskerk, kort na de oplevering in 1924.
Afbeelding: Archief van architect W. te Riele; NAI Rotterdam*

De voorgevel is symmetrisch opgebouwd. Alleen de doopkapel links van de voorgevel doorbreekt deze symmetrie. De dubbele ingang deur wordt omgeven door een dubbele (Tudor-)boog. Boven de deuren is geen bovenlicht. Aan weerszijden van deze ingang bevinden zich op de plint aan weerszijden drie spitsboogvensters, twee blinde en de middelste met een spitsboograampje ter verlichting van de twee zijportalen die leiden naar de traptorens.

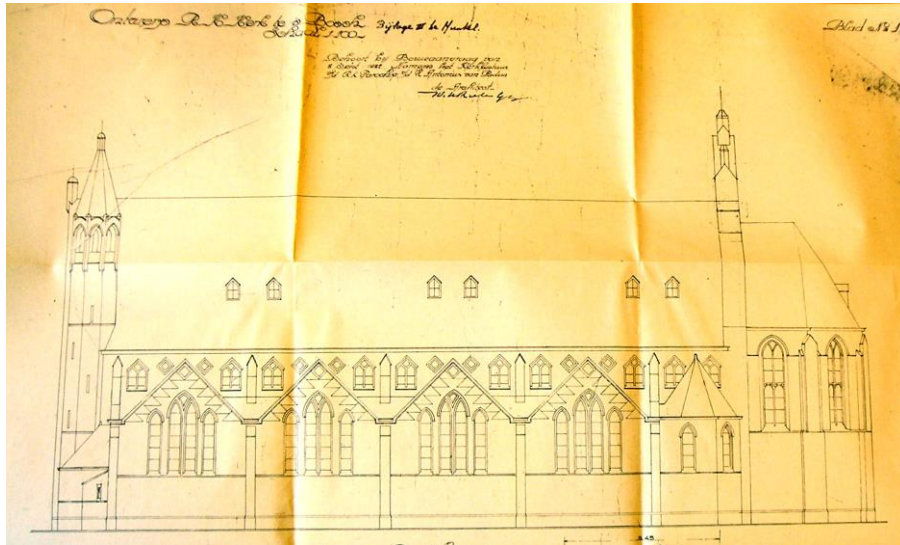
Boven de spitsboog bevindt zich over de hele breedte van de voorgevel en traptorens een rijke bakstenen sierlijst. Op deze bakstenen sierlijst staat een hoog, vierdelig spitsboogvenster gevat in een grote spitsboognis. De twee buitenste vensters zijn even hoog. De twee middelste ook, maar deze zijn hoger en worden afgesloten met een zwikraampje.

In het midden van het grote lichtvenster is ter versterking van de bakstenen raamstijlen een horizontale waterlijst aangebracht.

Ter versiering van het gevelvlak is aan weerszijden van dit hoge venster een bakstenen sierlijst aangebracht, die doorloopt over de twee traptorens en ruitvormig siermetselwerk. Ongeveer bij de hoogste punt van deze siermetselwerk ligt de goot van het zadeldak, dat met een sierlijst enigszins een overstekend dak vormt. Boven de top van het spitsboogvenster ligt weer een rijke bakstenen sierlijst, waarop vier spitsboognissen staan. Ze vormen een miniatuurherhaling van de raamtraceringen van het grote venster. De twee buitenste nissen zijn weer even hoog. De twee middelste nissen zijn hoger en vormen samen een bredere spitsboog. Op de nok van de topgevel bevindt zich een sierelement van metselwerk bekroond met een ijzeren kruis.

Aan weerszijden van de voorgevel staan twee achthoekige traptorens. Onder de goot van het grote zadeldak zijn hiervan slechts enkele zijden volledig te zien. Boven de goot worden het volledige achthoekige torentjes met als bekroning rond de spitsboograampjes verticaal uitspringende bakstenen banden die overgaan in spitsboogjes als omlijsting rond de ramen. De torentjes worden bekroond door een achthoekige bakstenen spits die boven overgaat in een kort achthoekig cilindertje, bekroond met ijzeren sierelementen. Op de plint staan in de zichtbare muurvlakken van de torens blinde spitsboognissen net zoals naast de ingangspartij.

De doopkapel naast de linker traptoren is vijfzijdig en heeft in de drie sluitvlakken een enkelvoudig spitsboograam, waaronder over alle muurvlakken een baksteen waterlijst is gelegen. Deze kapel is afgedekt met een half zeszijdig tentdak. Naast de rechter traptoren ligt een rechthoekige devotiekapel, afgedekt met een half schilddak dat tegen de eindmuur van de zijbeuk aanloopt. Deze heeft twee dezelfde enkelvoudige spitsboogramen met een waterlijst eronder als de doopkapel. Aan de buitenzijden van beide kapellen zijn nog kleine ingangsportalen gebouwd met segmentbogen en ingangdeuren.

Ontwerptekening van de zijgevel van de Antoniuskerk d.d. 8 september 1922 (afbeelding: Parochiearchief)

De zijgevels zijn op dezelfde wijze in vier traveeën verdeeld. Iedere travee is afgedekt met een zadeldak waarvan de nok loodrecht staat op de lengteas van het middenschip. Tegen de buitenmuur van het middenschip staan steunberen met twee geledingen, die bij tegen de zijmuren van het schip weer zichtbaar worden. De tussenliggende muren zijn gedeeltelijk zichtbaar. Onder de ramen van de zijbeuk ligt tussen de steunberen een waterlijst van baksteen.

Iedere travee heeft een compositie van drie spitsboogramen. De twee buitenste zijn lager dan de binnenste, die een groot dubbel spitsboogvenster vormen met zwikraampje in de top.

Boven deze lichtvensters bevindt zich bij iedere travee een topgevel versierd met metselwerk waarvan de aanzet al boven de steunberen begint. Achter deze topgevels zitten zadeldaken die met de nok loodrecht op de lengteas van de kerk staan.

In de buitenmuur van het middenschip bevinden zich tussen de steunberen en de twee lichtvensters, kleine ruitvormige vensters. Dicht langs de nok van de zadeldaken zijn twee vierkante siernissen aangebracht.

Het grote zadeldak over het schip van de kerk heeft drie keer twee dakkapellen. Na de vier traveeën van het middenschip volgt een kortere travee waar de zijbeuken mee eindigen. Binnen is deze travee benut als priesterkoor met ernaast aan weerszijden een zijkapel met altaar. Uitwendig loopt het grote zadeldak door tot de eindmuur van de kerk, die inwendig een brede gordelboog heeft, vlak voor de apsis. Deze zware eindmuur is aan de buitenzijde hoger opgetrokken en wordt bekroond met een open nis waar een klok in hangt.

De klokkennis is een segmentboog, terzijde gesteund door bakstenen stroken metselwerk, die zelf weer vierhoekige pinakels dragen. De nis is afgedekt met een zadeldakje, waarvan de nok parallel loopt aan de lengteas van de kerk. Op die nok staat weer een pijlertje met massief metselwerk afgedekt met een ezelsrugje.

Op dat ezelsrugje nogmaals een vierhoekig pijlertje met kruis.

De travee van het priesterkoor heeft in het middenschip twee lichtvensters, die gelijk zijn aan de lichtvensters van de traveeën van het middenschip. De kapel met het zijaltaar ernaast is vijfzijdig met een 3/8 sluiting. Zij heeft enkelvoudige spitsboogvensters met een waterlijst van baksteen eronder die over alle muurvlakken doorgaat en is afgedekt met een achtzijdig tentdak. De apsis heeft twee muurvlakken die parallel aan de lengteas van de kerk lopen met een driezijdige koorafsluiting. De drie sluitvlakken hebben drievoudig ingedeelde overhoekse steunberen, die zich bevinden tussen de ramen van de apsis.

De ramen van de apsis zijn dubbele spitsboogramen met in de top van de omsluitende spitsboog nog een zwikraampje.

De verlaagde apsis heeft architectonisch tot doel aan de buitenzijde een opklimmende bouwmassa tot stand te brengen, hoewel dit bij de Antoniuskerk maar een matig effect heeft.

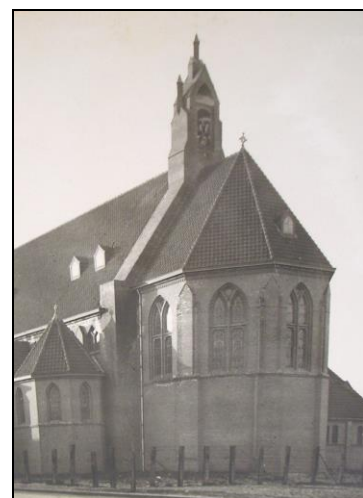

Foto: koorpartij van de Antoniuskerk
Archief arch. W. te Riele NAI Rotterdam

Beschrijving van het interieur

Interieur van de Antoniuskerk omstreeks 1925. Archief architect W. te Riele NAI Rotterdam

Het interieur van de kerk is eenvoudig van opzet. Om het gewicht van alle bouwonderdelen zo gering mogelijk te houden heeft architect Wolter te Riele afgezien van zijn beroemde stenen gewelven en deze vervangen door een houten kap. De apsis, de omloopgangen langs de buitenmuur van de zijbeuken en de kapellen voor de zijaltaren zijn wel voorzien van een stenen gewelf. De pijlers en de bogen in de kerk zijn van schoon metselwerk. Voor de kapitelen van de spitsbogen past architect W. te Riele geleidelijk overstekende bouwdelen toe van metselwerk. Deze uitkragingen van de bogen van het middenschip zijn voorzien van een nis die dient voor de plaatsing van een beeld. Deze nissen zijn daarom aan de onderkant voorzien van een uitspringend voetstuk.

De pijlers van het middenschip, met een cementen basement, dragen:

- De scheibogen over het middenschip
- De gordelbogen tussen de pijlers van het middenschip
- De gordelbogen tussen de pijlers van de zijbeuken en de pijlers van het middenschip. Voor deze bogen is aan de middenschippijler een verticale strook metselwerk toegevoegd.

De zijbeukpijlers dragen de gordelbogen tussen de pijlers van de zijbeuk en de spitsbogen van de omloopgang.

Deze ondersteunen het segmentbooggewelf dat telkens over een travee van de omloopgang is geslagen.

Alle bogen zijn spitsbogen met een versiering in schoon metselwerk. Wat er overblijft aan muren is gepleisterd en geverfd. Rond de ramen van het middenschip zijn ter versiering twee spitsbogen van baksteen aangebracht. Deze zelfde versiering is in het muurgedeelte boven de gordelbogen herhaald. Er staan dus in iedere travee vier van zulke sierboogjes. De bekapping loopt mee met de scheiboog. Eerst komt er aan weerszijden een deel schuin oplopende kapbedekking en dan ligt er nog een deel horizontaal boven de top van de spitsboog. Het is een gewone kap met gordingen waarop platen zijn gelegd. De zijbeuken zijn op dezelfde wijze van een dakbedekking voorzien, die aanvangt boven de gordelspitsboog van de zijbeuk. De omloopgangen van de zijbeuken zijn afgedekt met een segment booggewelf van drijfsteen. De brede gemetselde gordelboog voor de lager liggende apsis heeft een profiel van vier terug liggende spitsbogen. De muurvlakken van de apsis hebben beneden de ramen diepe spitsboognissen. Rond de apsisramen staan in de hoeken voetstukken met beelden met daarboven bakstenen baldakijnen. Daarna gaan er in de hoeken ronde schalken op die het bakstenen gewelf steunen. De kapellen voor de zijaltaren hebben gepleisterde gewelven van drijfsteen. De muren hiervan zijn van schoon metselwerk.

Samenvatting en conclusie

'De kerk van de H. Antonius van Padua aan de Muntel is door de omstandigheden van een opgespoten terrein gedwongen een kerk geworden die sterk afwijkt van de vormgeving die men kent van andere kerken die architect

Wolter te Riele in het bisdom Den Bosch bouwde. Aan allerlei details herkent men wel de hand van deze architect. Door de technische en financiële moeilijkheden heeft het uiteindelijk ontwerp sterk geleden. Architectonisch kan zij niet onder de meesterwerken van architect Wolter te Riele worden gerekend', aldus de conclusie van Monseigneur van Helvoort, bouwkundig adviseur van het bisdom. Hiermee is in feite het doodvonnis voor de kerk bekrachtigd. Het gebouw kwam niet op de Monumentenlijst en ook voor het bisdom was het niet de moeite waard om ze te behouden.

Bronnen : Mgr. H. van Helvoort Nuland, febr.1979 H. Molhuysen : 'Achter de voorgevel BD.; Mgr. Van Helvoort: Varia Historica Brabantica IV : De kerken van architect van Tulder in het bisdom Den Bosch. A.J.C. van Leeuwen: Pierre Cuypers architect 2007

Beschrijving van de inventaris:

Foto: Hoogaltaar van de Antoniuskerk omstreeks 1950. Foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch

Het Hoogaltaar.

Het hoogaltaar bestaat uit een witstenen tombe met vier marmeren zuiltjes en hardstenen altaarblad is 3 meter lang en 1,45 meter diep. In de tombe is een afbeelding uitgehouwen van het Laatste Avondmaal. De bovenbouw bestaat uit twee witstenen panelen van 85 bij 160 cm met voorstellingen van het Offer van Abraham (links) en Offer van Melchisadek (rechts). Beide zijn verwijzingen naar de Eucharistie. Het hiertussen ingebouwde tabernakel met koperbeplating heeft een afmeting van 91 cm hoog, 61 cm breed en 61 cm diep met daarboven een verguld houten troonhemel. De totale hoogte van altaartombe en troonhemel bedraagt ongeveer 550 cm. De troonhemel, tabernakel en drie panelen zijn na sluiting in februari 1978 overgebracht naar de Sacramentskerk, maar zijn daar nu niet meer aanwezig.

Volgens opgave van H. van Helvoort zou dit altaar gemaakt zijn door Hendrik van de Geld. Deze is echter op 8 november 1914 overleden en kan dus nooit de maker zijn geweest. Na diens overlijden neemt zijn zoon Adrianus de werkplaats over en levert werk onder de signatuur van H. van de Geld. In tegenstelling tot het werk van zijn vader, is het werk van zijn zoon eerder ambachtelijk dan artistiek of vernieuwend.

Adrianus van de Geld gaat met tekeningen de boer op en verwerft zo opdrachten die in het atelier van Van Bokhoven worden uitgevoerd. Zo levert hij – onder zijn vaders naam – het hoofdaltaar van de Antoniuskerk in 1924 en later ook andere inventaris. In 1925 wordt het hoofdaltaar voltooid dankzij giften die ter gelegenheid van het 12 ½ jarig priesterfeest van pastoor de Beer ter beschikking werden gesteld voor de afbouw van het hoogaltaar.

Altaren en beelden

- Het Antoniusaltaar heeft een witstenen tombe. De afmetingen daarvan bedragen 208x 100 x 100 cm. Dit altaar staat links van het hoogaltaar, in een eigen kapel waarmee de noordelijke zijbeuk wordt afgesloten.

- Het beeld van Antonius staat boven een marmeren tabernakel en heeft een hoogte van 130 cm. Het is gemaakt in het atelier van Van Bokhoven naar ontwerp van Adrianus van der Geld. Dit beeld is geschonken door Mgr. Diepen in 1924 bij de inwijding van de kerk.
- Links van het hoogaltaar staat een stenen Sint Jozefbeeld uit het atelier van Van Bokhoven en Jonkers uit 1936. Het beeld heeft een hoogte van 180 cm en is geplaatst op een marmeren sokkel *
- Rechts van het hoogaltaar staat een stenen H. Hartbeeld uit het atelier van Van Bokhoven en Jonkers uit 1930,. Het beeld heeft een hoogte van 180 cm en is geplaatst op een marmeren sokkel waaraan een kaarsenplateau met pinnen is bevestigd.
- De zuidelijke zijbeuk wordt afgesloten met een marmeren zijaltaar 210 x 100 cm met een beeld van Maria Zetel der Wijsheid. Het beeld is gemaakt in 1932 en komt uit het atelier van v. Bokhoven en Jonkers. Het gekroonde Mariabeeld houdt haar kind frontaal op schoot . In de linkerhand houdt het kind een boek vast waar de letters Alfa en Omega op staan. De hoogte van het beeld is 115 cm, de breedte 50 cm en het is 35 cm diep. Het tabernakel is van hout met koperbeplating. Na de sluiting van de kerk is het beeld in bruikleen gegeven aan de Sint Servatiuskerk te Dinther

Maria, Zetel der Wijsheid (foto: Parochiearchief)

Zes stenen beelden van ca 130 cm. hoogte afkomstig uit het Atelier van P. Verdonk te 's-Hertogenbosch, allen gemaakt in 1949 en door het Parochiecomité in dat jaar aangeboden aan de parochie ter gelegenheid van het 25 jarig bestaan van de Parochie. Het zijn beelden van de H. Arnoldus*, H. Henricus*, H. Franciscus*, H. Wilhelmus*, H. Leonardus van Veghel* en de H. Johannes Evangelist* .

Links : het beeld van de H. Leonardus van Veghel, dat zich nu in de St. Nicolaaskerk van Valkenswaard bevindt. (foto: auteur)

Na de oprichting van 'de Mannenwacht' in 1926 besluit deze vereniging over te gaan tot de oprichting van een Parochie Comité, dat als doel heeft de inwendige versiering en verfraaiing van de kerk. Vanaf 9 september 1928 wordt hiervoor iedere zondag aan de uitgang van de kerk gecollecteerd.

Genoemde inventarisstukken die gemarkeerd zijn met een ster* zijn uit dit fonds betaald.

De zes beelden krijgen een plaats in de nissen van de pijlers van het middenschip.

Na de sluiting van de kerk zijn ze in bruikleen gegeven aan de Sint Nicolaaskerk te Valkenswaard.

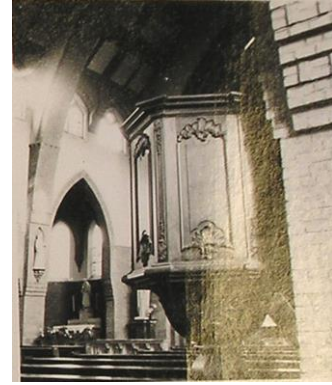
Communiebanken

Links en rechts van het priesterkoor bevinden zich twee witstenen communiebanken met marmeren dek en zuiltjes, afkomstig uit 'het atelier van H. van de Geld'. In beide communiebanken is een paneel opgenomen met voorstellingen van het Lam Gods, liggend op een boek met 7 zegels en een Pelikaan met jongen, aan weerszijden afgesloten met open traceerwerk en marmeren zuiltjes. Beide panelen verwijzen naar de Eucharistie. Na de sluiting van de kerk in 1977 zijn ze naar de Sacramentskerk overgebracht. De communiebanken zijn een 'geschenk van een weldoener'.

De preekstoel

Aan de derde rechterpijler van het middenschip staat een eenvoudige zeskantige preekstoel op voetstuk van eikenhout. De preekstoel heeft een eenvoudige rococostijl en dateert ongeveer uit 1770.

De preekstoel was een geschenk aan de parochie van de kerk van Raamsdonksveer. Na de sluiting van de kerk is de preekstoel aanvankelijk overgebracht naar de Sacramentskerk. In 1984 is de preekstoel verkocht aan de parochie van de H. Maria Magdalena te Geffen. Naar deze kerk zijn ook de kerkbanken van de Antoniuskerk gegaan.

Preekstoel (foto: Parochiearchief)

Orgels

Op 11 oktober 1936 wordt ter gelegenheid van het 12 ½ bestaan van de parochie een (verouderd) orgel aangeboden. *'Het orgel was al oud bij de aanschaf en deugde niet'*, volgens pastoor Maas in het Memoriaal. Daarom wordt er na de oorlog, in 1952 een nieuw orgel gebouwd door de firma Verschueren uit Heythuizen. Het instrument heeft een elektropneumatisch systeem en omvat 2 klavieren en een vrij pedaal. (Pedaal 30 tonen-Manuaal I 56 tonen. Manuaal II 56 tonen in zwelkast.) In totaal telt het instrument 1620 pijpen. Op 12 oktober 1952 wordt het orgel ingewijd. De kosten bedragen 30.435 gulden. Na de sluiting van de kerk is het instrument verkocht aan de H. Hartkerk in Oss. De laatste organist van de parochie was de nog jonge Willem Hörmann.

Het eerste orgel van de Antoniuskerk, dat van 1936 tot 1952 dienst deed in de Antoniuskerk. Foto: Stadsarchief

*Het 'nieuwe orgel' van de firma Verschueren uit 1952
Foto: Parochiearchief*

'Er werd een nieuw orgel geplaatst in de kerk. Daar kwam een jonge (hulp-) organist op af. Manie (de koster) mocht die rare jongen op sandalen niet zo graag omdat hij op de meest onverwachte tijden de kerk vulde met de vreemdste klanken. Het was Jan van Vlijmen, later bekend geworden als componist, en directeur van het Haags conservatorium.'

(Bron: Honderd jaar Van de Wiel 1898-1998)

Overige beelden en inventarisstukken

- Stenen beeld van H. Gemma , 155 cm hoog. Uit het Atelier van Jonkers 's- Bosch z..j.
- Stenen beeld van H. Moeder Anna, 155 cm hoog. Uit het Atelier van P. Verdonk 's-Bosch z.j.
- Stenen beeld van H. Theresia .Dit beeld is na de sluiting naar de Sacramentskerk overgebracht.
- Vier stenen engelen met een hoogte 135 cm. Twee engelen zijn vervaardigd in het atelier Donkers en twee zijn afkomstig uit het atelier van Piet Verdonk. De vier engelenbeelden sieren de apsis rond het hoogaltaar.
- De veertien kruiswegstaties met eikenhouten omlijsting zijn geschilderd door de Bossche kunstenaar Frans Kops. De afmetingen van deze staties zijn inclusief lijst met kruisje 250 bij 175 cm. De staties zijn geschonken door verschillende parochianen. De lijsten zijn cadeau gedaan door het Kerkbestuur van de Parochie Sint Jacob.
Na de sluiting van de kerk is de Kruisweg verkocht aan de Sint Nicolaaskerk te Valkenswaard.
- De hardstenen doopvont uit 1930 is afkomstig uit het Atelier v. Bokhoven Jonkers
De vont- met een doorsnee van 80 cm- is afgesloten met een koperen deksel en zwenkarm.
- De koperen lezenaar met eikenhouten adelaar is van de hand van edelsmid Cordang uit den Bosch..
Na de sluiting is deze lezenaar naar de Sacramentskerk gegaan.

-35-

- Zilveren stralenmonstrans uit 1734 is vervaardigd door de Bossche zilversmid Theodoor van Berkel 1734
Na de sluiting van de kerk is de monstrans in bruikleen gegeven aan het Museum voor Religieuze Kunst in Uden.
- Stenen corpus op houten kruishout ca 240 x 180 cm
- Houten madonna met kind hoogte 110 cm v.d. Akker 's-Hertogenbosch. (naar Sacramentskerk)

Bronnen: Gedenkboek Parochie Sint Antonius, 194 ; A. Jansen e.a. 'Arbeid Sere Voert tot Eere'. ' H. van de Geld, de neogotiek en de Brabantse beeldhouwkunst'. Tilburg 1989;

De luidklok

De eerste luidklok is in 1924 voor 375 gulden aangekocht bij de firma Eijsbouts te Asten. De klok heeft een gewicht van 148 kilo en krijgt de naam : Antonius. Het randschrift luidt:

'Vivos voco, Mortuos plango, Deum honoro';

'Ik roep de levenden, ik betreur de doden, ik eer God'.

Op 5 februari 1924 - twee maanden voor de consecratie van de kerk- wordt de nieuwe klok gewijd en in de klokkenstoel opgehangen. Zoals eerder vermeld is deze klok op 7 januari 1943 op Duits bevel uit de klokkenstoel gehaald en in beslag genomen.

Na de oorlog is een nieuwe klok gegoten bij de firma Eijsbouts te Asten met een gewicht van 178 kilo.

De naam en het opschrift zijn gelijk aan de eerste klok uit 1924 De kosten - ad f 897,60 - worden gedekt door de schadevergoeding van het rijk en bijdragen van gelovigen.

Op 15 oktober 1947 wordt deze klok geconsacreerd en daags erna is de klok in de klokkenstoel opgehangen en heeft zij voor het eerst geluid, aldus het Memoriaal.

De Duitsers hadden de kerkklok omgesmolten. Maar op een dag -16 oktober 1947- in de jaren na de oorlog, waren we er getuige van, dat er een nieuwe klok met touwen langs het schuine pannendak van de kerk naar de klokkentoren werd gehesen. Van toen af markeerde klokgelui weer onze dag.

Het klokkentouw werd gehanteerd door koster Manie, Louis Manie. Hij had de eigenaardigheid in een toog rond te lopen, afdankertjes van de kapelaans. Dat was zijn werkkleding. Voor niet-parochianen schiep die dracht verwarring. Zij dachten dat Manie bij de geestelijke staf behoorde. Dat misverstand liet hij graag in stand. Op een keer, toen een kerkganger hem in de kerk aanhield met de vraag of hij kon biechten, antwoordde Manie met:

'Wij horen vandaag geen biecht.'

Bron: Honderd jaar Van de Wiel 1898 - 1998;

Inhoudsopgave

Inleiding	1	Nederlandse Kerkprovincie in crisis ; de jaren vijftig en zestig.	20
De wijk de Muntel	2	Samenvoeging, sluiting en sloop	21
De katholieke gemeenschap in de jaren twintig	3	Bouwpastoor Arnoldus de Beer	24
Bouwopdracht voor een nieuwe kerk op de Muntel.	4	Pastoor H.J. Maas	24
Antonius als reddende engel	4	Pastoor J. Slaats	24
De Kerkbouwstichting	4	Kapelaans	25
Devotie tot Antonius	5	Misdienaars	25
Wie was Antonius van Padua ?	5	Parochiescholen	26
Architect Wolter te Riele 1867 – 1937	6	Het klooster van de Zusters van Liefde uit Schijndel in de Nemiusstraat	27
De bouw van de kerk wordt voorbereid	7	Parochiehuis	28
Kerkelijk recht versus Staatsrecht	7	Beschrijving van het kerkgebouw	29
Oprichting van de Parochie	8	Algemeen karakter	29
Commissie van Stadsschoon	8	Maten en Materiaalgebruik	31
Bouwkosten lopen op door extra betonfundering	9	Beschrijving van het exterieur	31
Eerstesteeninglegging	11	Beschrijving van het interieur	33
Consecratie van de nieuwe Antoniuskerk	12	Samenvatting en conclusie	33
Opbouw van de nieuwe Parochie 1924–1940	13	Beschrijving van het inventaris	34
Genootschap van de Heilige Kindsheid	14	Hoogaltaar	34
Parochie tijdens de oorlogsjaren 1940– 1945	14	Altaren en beelden	34
Kapelaan Koopmans	15	Communiebanken	35
Bevrijding komt met geweld	16	De preekstoel	35
Viering van het 25-jarig bestaan van de Parochiekerk in 1949	16	Orgels	36
De gebrandschilderde ramen van het priesterkoor	17	Overige beelden en inventarisstukken	36
		De luidklok	37
		Inhoudsopgave	38
		Bronnen en literatuuropgave	39

Antoniuskerk met links de pastorie (foto: auteur 1980)

Bronnen en Literatuuropgave:

Bronnen

Archief Parochie Sint Antonius : Memoriaal, bouwtekeningen, foto's brieven, artikelen.
Archief architect Wolter te Riele Nederlands Architectuur Instituut (NAI) Rotterdam
Bisdom Den Bosch: Inventarislijst Antoniuskerk opgemaakt door de afd. Bouwzaken van het bisdom 's-Hertogenbosch febr. 1978.
Bisdomblad : jrg 1972.
Brabants Dagblad : maart 1967; juni 1971; juni 1979; 4 aug.1982; 6 augustus 1983; november 1983, augustus 1989; 1 mei 2004.
Commissie van Stadsschoon Verslag augustus 1922
Gedachtenisprentje kapelaan Koopmans
Gemeentearchief 's-Hertogenbosch
Het Gewest, weekblad, 2 aug. 1977
Katholieke Illustratie: Inwijding Kerk, april 1924; 'Haal Judas en Petrus voor de microfoon', maart 1960
Nieuwe Brabantsche Courant 11 en 14 april 1944
Noordbrabants Dagblad augustus 1922
Provinciaal Noordbrabantse en 's-Hertogenbosse Courant: 4-7-1935,
Sint Jansklokken: april 1924; 1955.

Literatuur:

W. van Bergen: Bossche Stadsuitbreidingen 1880- 1980 's-Hertogenbosch 1981
J. v. Bijsterveldt en L. v. Vroonhoven: Een tijdsbeeld uit Brabant: 1960 - 2000
J. Bluysen: Gebroken wit, 's-Hertogenbosch- Zaltbommel 2004
Gerard Brom : Herleving van de kerkelijke kunst in katholiek Nederland (1933).
Van den Eerenbeemt (red.): Geschiedenis van Noord-Brabant deel 2 en deel 3 (Antwerpen, Meppel 1996- 1997
F. van Gaal (red.): de Muntel II 'Toen de straat nog je wereld was', 's-Hertogenbosch 2004
F. van Gaal: Een monumentaal oorlogsverhaal 's-Hertogenbosch 2003
Gemeente 's-Hertogenbosch: Het Rooms Katholiek lager Onderwijs in de Gemeente 's-Hertogenbosch 1968
T. Graas e.a. : Een beeld van Piet Verdonk 's-Hertogenbosch 2001
Mgr. H. van Helvoort Bouwkundige beschrijving van de Antoniuskerk te 's-Hertogenbosch Nuland, febr.1979
Mgr. H. van Helvoort: Varia Historica Brabantica IV : De kerken van architect van Tulder in het bisdom Den Bosch 1978
Mgr. H. van Helvoort : Kerkbouwstichting bisdom 's-Hertogenbosch en haar voorgeschiedenis.
P.J. van der Heijden (red.): Als de dag van Gisteren: Drie generaties Bosschenaren en hun geloof. Zwolle, 1988
Th. Hoogbergen (red.): De Muntel 'Een Nieuw Land van Belofte', 's-Hertogenbosch 2001
Th. Hoogbergen: Marius de Leeuw, Over leven en werk, kunstenaar 1915-2000
A. Jansen e.a. 'Arbeid Sere Voert tot Eere'. H. van de Geld, de neogotiek en de Brabantse beeldhouwkunst'. Tilburg 1989.
Kringnieuws Vrienden van 's-Hertogenbosch: Informatie Kring HS/26/03/01.
A.J.C. van Leeuwen: Pierre Cuypers architect, Zwolle 2007
L. van Liebergen en W. Prins : Antonius: de kleine en de grote' ; (Uden 1995):
H. Maas e.a. Gedenkboek Parochie Sint Antonius, 's-Hertogenbosch 1949
Peter Jan Margry 'Bouwen onder Antonius',Devotionalisering via de Bossche Kerkbouwstichting in 'Antonius: de kleine en de grote' ;
L. van Liebergen en W. Prins : Antonius de kleine en de grote (Uden 1995):
Geert Mak: 'De eeuw van mijn vader'. Amsterdam 1999
Henny Molhuysen: Oe gotte kèk daor Vlijmen, 1994
Henny Molhuysen : Rubriek 'Achter de voorgevel', Brabants Dagblad 1989
N.N. Officiële Gids voor 's-Hertogenbosch 's-Hertogenbosch 1949
Kees van den Oord: Lambertuskerk Gemonde 2007
Herman Pijfers en Jan Roes: Memoriale, 'Een eeuw katholiek leven in Nederland' Zwolle 1996
Rosenberg: De 19e eeuwse kerkelijke bouwkunst in Nederland (1975
Laurens Ruzius en Monique Brummans in Bossche Bladen jrg. 6 2004/2: Kapelaan Koopmans en de Kin
E. Smits en J. Willems: De Muntel Historisch en Stedebouwkundig Onderzoek 's-Hertogenbosch 1990
J. van der Vaart: Hendrik Willem Valk (Rotterdam 2007)
A. Vos (red.): 's-Hertogenbosch, geschiedenis van een Brabantse stad 1629 -1990 Zwolle 1997
Familie van de Wiel: Honderd jaar Van de Wiel 1898-1998, 's-Hertogenbosch 1998

Websites : Wie is wie in Overijssel; Archimon ; Wikipedia.

Voor deze uitgave is gebruik gemaakt van gegevens die eerder door andere leden van de werkgroep K&K van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch zijn verzameld en die in het bezit zijn van de werkgroep.

Foto's omslag: Sint Antoniuskerk vanaf de Jan de la Barlaan gezien 1980 (foto auteur).
De schets van het interieur van de kerk is afkomstig uit het Noordbrabants Dagblad augustus 1922.
Met dank aan al diegenen die mij adviezen, informatie of fotomateriaal hebben geleverd.

